



Український Світ ^{1-6'2002}

НАЦІЯ – ЦЕ НАСАМПЕРЕД КУЛЬТУРА

УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКО-АВСТРІЙСЬКЕ
ДУХОВНЕ ЗБЛИЖЕННЯ



Роланд ПІЧ

Якоб Філіп Фальмерайер про Київську Русь

Німецький орієнталіст, історіософ і письменник Якоб Фальмерайер, якого також вважають співзасновником візантистики, належить до найвидатніших особистостей XIX століття. Фальмерайер в одній із статей 1839 року віддав належне Київській Русі як першому великому східнослов'янському державному утворенню. У своєму викладі Фальмерайер не повторив основної помилки своїх сучасників, які дивилися на історію східної Європи з московського погляду.

Стор. 4

Альфред Геттнер і Україна

Німецький географ і культуролог Альфред Геттнер не присвятив Україні жодної спеціальної монографії, але цю країну він спробував коротко описати в контексті ширших географічних викладів. Перед тим як подати цей його стислий опис України, здійснений у 1916 році, спочатку коротко про життя і наукову спадщину Альфреда Геттнера...

Стор. 6

Олександр ШОКАЛО

«Гафіз-наме» Гете і «Гафіз та його пісні» Кримського



А. Ю. Кримський

Саме Гафіз як найвидатніший перський поет-суфій, практичний містик дає своїм духовним набутком нам підставу розглянути творчі світи геніального німецького поета й мислителя Йоганна Вольфганга Гете та великого українського вченого й поета Агатангела Юхимовича Кримського у сфері їхньої глибокої дотичності — східної містики, а також у контексті світоглядних джерел німецької і української філософії...



І. В. Гете

...Що чистіше містичні переживання в серці людському, то чистіше земне буття людини — таку життєву мудрість осягаємо в Гафіза, Гете й Кримського, у Сквороди, Юркевича й Куліша, у Гоголя й Ніщє, у Лесі Українки... Це засвідчує високі духовні сходження давньої перської й новітніх української й німецької культур, які мають спільну звичаєву духовно-позачасову основу.

Стор. 9



Володимир СЕРГІЙЧУК

Німецькі військовополонені у світлі архівних документів

Про долю військовополонених різних армій, що в роки другої світової опинилися в гітлерівських концтаборах, світ сьогодні знає багато. Менше відомо про становище німецьких вояків, які потрапили до радянського полону, оскільки джерелом таких досліджень до недавнього часу могли служити хіба що лише спогади тих, хто повернувся з СРСР у повоєнний період. До архівних документів з цієї проблеми, як відомо, комуністична система не допускала не тільки іноземних дослідників, а й своїх власних істориків, замовчуючи таким чином її й переносючи увагу на страхіння фашистських концтаборів у Німеччині та на окупованих нею територіях...

...Станом на 10 квітня 1945 року на території УРСР було організовано 24 табори, в яких перебувало 175054 осіб, а постановою Державного Комітету Оборони СРСР № 8921сс від 4 червня 1945 року для підприємств і будов України передбачалося виділити всього 494.520 німецьких військовополонених, як тих, що вже працювали, так і тих, що додатково завозилися...



Стор. 30

Марія ЛИПЕЦЬКА

Поезія Генріха Гайне в українській вокальній музиці

В українській камерно-вокальній музиці на тексти німецьких поетів написано понад 60 композицій. З них декілька творів на слова Й. В. Гете, Ф. Геббеля, Й. Бехера, але більша частина на слова Г. Гайне...

Стор. 34



Іван ГВАТЬ

«Незорана нива» новітньої історії українського народу

...Досі, навіть у незалежній Українській державі, не було започатковано широкомасштабної роботи комплексного вивчення об'єктивної історії цього феномену під назвою «остарбайтери», їхньої долі й поневірянь у Німеччині а після повернення — «на батьківщині», а також і історії тих, які нізачо не хотіли повернутися додому після 1945 року. Історію сотень тисяч осіб, що пережили облоги в таборах утікачів на території Німеччини, Австрії, Італії, ставлення до них представників західних альянтів і підступні спроби радянських органів НКВД-СМЕРШу захопити їх та повезти... в «Сибір неісходиму». Звісно, раніше про такі дослідження не могла йти мова, однак лиш, коли все-таки є доступ до архівів, до документів радянських репресивних органів, коли ніщо не заважає опрацюванню низки спогадів про цей період, що їх опубліковано українцями на Заході, такі узагальнюючі дослідження вкрай важливі, оскільки йдеться про новітню історію України, її народу...

Стор. 21



Галина ГУЦЬ Юрій Федькович і діячі німецького та австрійського народів



З німецькомовної літературної спадщини Юрія Федьковича до нас дійшло 76 поезій, 2 оповідання і одна драма. Крім художніх творів, німецькомовна спадщина письменника представлена і трьома публіцистичними статтями, цілою низкою листів, різних офіційних документів. Художніми творами німецькою мовою Федькович посів певне місце в німецькомовній літературі. Та безпосередньо письменник був причетний саме до тієї німецькомовної літератури, що розвивалася на Буковині...

Стор. 15



Український Світ

УНІВЕРСАЛЬНИЙ ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ~ Публікується українською, німецькою, англійською мовами ~ ч. 1-6'2002 (рік 11, т. 20)

Засновано 1991 р. Реєстраційне свідоцтво КВ №330 від. 23.12.1993 р.	Роланд ППЧ Якоб Філіп Фальмерайер про Київську Русь	4
ЗАСНОВНИК: Товариство зв'язків з українцями за межами України (Товариство «Україна-Світ»)	Роланд ППЧ Альфред Геттнер і Україна	6
АВТОР КОНЦЕПЦІЇ: Олександр Шокало	Стефа ПТАШНИК «Гете і Україна»: багатогранність та внутрішня єдність	8
ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР Ольга Бенч	Олександр ШОКАЛО «Гафіз-наме» Гете і «Гафіз та його пісні» Кримського	9
РЕДАКЦІЙНА РАДА: Ольга Бенч, Іван Гвать, Володимир Ільїн, Петро Кулінець, Роланд Піч, Володимир Сергійчук, Юрій Шилов, Олександр Шокало	Михайло ГНАТЮК Творчість Й.В. Гете в українському гетезнавстві	13
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: Валентин Крисаченко, д.філос.н. Іван Огородник, д.філос.н. Валерія Нічик, д.філос.н. Леонід Соловей, д.філос.н. Ада Бичко, д.філос.н. Валентина Борисенко, д.іст.н. Станіслав Кульчицький, д.іст.н. Юрій Мицик, д.іст.н. Володимир Сергійчук, д.іст.н. Марія Загайкевич, д.мистецтвозн. Анатолій Іваницький, д.мистецтвозн. Лю Пархоменко, д.мистецтвозн. Андрій Чебикін, академік Марина Черкашина-Губаренко д.мистецтвозн.	Галина ГУЦЬ Юрій Федькович і діячі німецького та австрійського народів	15
РЕДАКТОР ВИПУСКУ: Олександр Шокало	Роман АНДРІЯШИК Федькович і Нойбауер. Уривок із роману «Сторонець»	18
МАКЕТ, ХУДОЖНЬО-ТЕХНІЧНЕ РЕДАГУВАННЯ, КОРЕКТУРА, КОМП'ЮТЕРНА ВЕРСТКА: Алла Суворова	Володимир СЕРГІЙЧУК Українці в повоєнній Німеччині й Австрії	20
КОМП'ЮТЕРНЕ СКЛАДАННЯ: Юлія Алхімова	Іван ГВАТЬ «Незорана нива» новітньої історії українського народу	21
Телефон редакції: (38044) 228-24-21	Володимир СЕРГІЙЧУК Німецькі військовополонені у світлі архівних документів	30
Формат 60x84/8. Папір офсетний №1. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 6,5. Зам. 1-2225.	Володимир СЕРГІЙЧУК Усі вони були солдатами	31
Надруковано на Київській нотній фабриці. Київ, вул. Фрунзе, 51а.	Ярослава ПОГРЕБЕННИК Українсько-німецька культурна антологія	32
	Марія ЛИПЕЦЬКА Поезія Генріха Гайне в українській вокальній музиці	34
	Лешек МАЗЕПА Загальний огляд музичної культури східної Галичини до 1939 року. Уривки з книги «Сторінки музичного минулого Львова»	36
	Любов КИЯНОВСЬКА Репрезентація української культури у Відні в ХІХ ст.	40
	Роман ЧЕРНІГА Відень і українство	43
	Петро ВОЛЬВАЧ «Тавріка» про німецьких поселенців у Криму	45
	Володимир СЕРГІЙЧУК У злагоді з українцями	46

Роланд ППЧ

ЯКОБ ФІЛІП ФАЛЬМЕРАЙЕР ПРО КИЇВСЬКУ РУСЬ

Історіософічно-політичний огляд

Німецький орієнталіст, історіософ і письменник Якоб Фальмерайер, якого також вважають співзасновником візантистики, належить до найвидатніших особистостей XIX століття. Він здобув особливу повагу поетів і письменників — Фрідріха Геббеля, Фрідріха Боденштедта, Людвіга Штойба, філософа Фрідріха Вільгельма Йозефа Шеллінга, теолога Ігнаца Доллінгера, а також баварського короля Максиміліана II. Фальмерайер в одній із статей 1839 року віддав належне Київській Русі як першому великому східнослов'янському державному утворенню. У своєму викладі Фальмерайер не повторив основної помилки своїх сучасників, які дивилися на історію східної Європи з московського погляду. Перед тим як розглянути Фальмерайєрову оцінку Київської Русі, маємо спочатку зробити стислий огляд його життя й творчості та найголовніших ідей.

1. Життя й творчість Якоба Філіпа Фальмерайєра

Якоб Філіп Фальмерайер народився 10 грудня 1790 року в Пайрсдорфі муніципалітету Чьоч, поблизу Бріксена, у Південному Тіролі, в селянській сім'ї. Після відвідування школи при кафедральному соборі в Бріксені він студіював філософію, теологію й семітські мови в університеті Зальцбурга, а після того — правознавство, історію й класичну філософію у Ландсгутському університеті. У 1813 році Фальмерайер вступив до Баварської Армії і в чині офіцера взяв участь у воєнних походах у Францію. Після закінчення війни він продовжив свої філологічні студії (перську, тюркську, новогрецьку мови) у Ліндау й потім працював учителем гімназії в Лусбурзі, а пізніше — знову в Лансгуті, де в 1826–1834 роках був професором універсальної (всесвітньої) історії й філології. У ці роки Фальмерайер написав дві свої найважливіші історичні праці: у 1827 — «Історію царства Трапезунда», а в 1830–1836 — двотомну «Історію півострова Мореа в середні віки», у якій він виклав свою дискусійну слов'янську теорію, тобто, зробив спробу довести, що новогреки є нащадками прибулих туди слов'ян. З 1831 по 1834 рік Якоб Фальмерайер разом із російським фельдмаршалом графом Олександром Івановичем Остерман-Толстим об'їздив Єгипет, Палестину, Константинополь і Афіни. Після повернення до Баварії його як учителя за вільнолюбні погляди відправили у відставку. Але 1835 р. як ординарного члена Баварської Академії наук покликали до Мюнхена. Через п'ять років Фальмерайер із Рагенсбурга вирушив у мандрівку на

Чорне море, потім до Трапезунда, Константинополя, на святу гору Афон, Чалкідік, до Македонії й, нарешті, до Афінів. Ця подорож, яку він завершив у 1842р. поверненням до Німеччини, стала на відміну від першої суспільною подією, оскільки Фальмерайер регулярно надсилав звіти про своє подорожування до «Універсальної Лусбурзької газети», і вони були опубліковані в ній як додатки (ці подорожні звіти з'явилися 1845 року окремою книжкою, що мала назву «Фрагменти з орієнту»). 1844 року Фальмерайєра прийняв баварський Кронпринц Максиміліан II, і до 1847р. він був його вчителем історії. У 1847–1848 роках він вирушає у свою третю східну подорож, яка веде його до Афінів, Константинополя, Трапезунда, Анатолії, Смирни і Палестини. У Константинополі Султан Абдул-Медмід відзначив Фальмерайєра високим турецьким орденом, бо той в одній із своїх праць назвав Туреччину останнім прихистком європейської свободи. У 1848 році його призначають професором історії Мюнхенського університету, й тоді ж відразу він повертається до Баварії, де до грудня 1848 р. працює також політичним радником баварського князя Максиміліана II. У тому ж році у Франкфурті його обирають депутатом німецького парламенту. Через Фальмерайєрову діяльність після розпуску решти парламенту в Штуттгарті його розшукують баварські правоохоронні органи, і він виїздить до Швейцарії. Його позбавляють професури у Мюнхені. Після амністії й реабілітації у 1850 р. Фальмерайєр повертається у Мюнхен, де займається письменницькою працею аж до своєї смерті 26 квітня 1861 р.

2. Найголовніші ідеї Фальмерайєра

Фальмерайєр поряд із австрійським вченим Йозефом Фрайгером фон Гамер-Пургстелем і австрійським дипломатом Антоном Граф фон Прокет-Остеном був третім найвідомішим орієнталістом у німецьких країнах, який займався візантійським, тюркським і слов'янським Сходом. Одне з його найважливіших пізнань, винесених із занять Сходом, було набуто ним зрозуміння фатального розщеплення й розколу Європи на активний культуроформуєчий і прогресуючий Захід, що охоплює й германські народи, і на застиглий у собі, пасивний і деспотичний, але тим самим і дуже сильний Схід, який охопив греко-слов'янський світ і Туреччину. Фальмерайєр описав це так: «Обидва головні чинники і водночас дві найживучіші протилежності консервативного застою і революційного поривання йти вперед, із чиеї вічної неминучої гри-взаємодії виникла і вийшла сьогоднішня Європа з її звичаями, її мистецтвом і її літературою, споконвічно були папський Рим і ортодоксально-автократична Візантія». Єдину опору Європи у східному просторі Фальмерайєр вбачає у Туреччині, а не в Греції, населення якої, на його думку, походило з прибулих мандрівних слов'ян. Зацікавлення Фальмерайєра Сходом охоплює простір від Австрійської імперії аж до далекої Азії й час від праісторичного до нинішнього. Свої історичні й історіософські наукові набутки вчений застосовує в аналізі європейських відносин. Ці аналітичні викладки, що також стосуються



й Росії, викликають пильну увагу з боку російської політики. Так російський поет Федір Іванович Тютчев, який багато років жив у Мюнхені з дипломатичною місією, намагався схилити Фальмерайера виконувати доручення III Відділення, але він на це не погодився.

3. Фальмерайєрів опис Київської Русі

Фальмерайєрів опис і належне поцінування Київської Русі, щодо якої він не залишає поза увагою переважаючого впливу Візантії, стоїть на початку його огляду слов'янства взагалі. Київ є для нього основою і водночас вихідним пунктом для розуміння східної частини Європи. Цей метод, що його створив Фальмерайєр, дав йому можливість однаково чиним зрозуміти внутрішній зв'язок і часову послідовність окремих історичних явищ. З Київською Руссю слов'янство як велика і самостійна сила, на думку Фальмерайєра, увійшло в світову історію і таким чином зайняло своє місце між латинським Заходом та ісламським Сходом.

Фальмерайєр починає свій опис Київської Русі з порівняння середньовічних германців і слов'ян: «У Середньовіччі, після повного зруйнування Старого світу і після безуспішного намагання великого генія впорядкувати західноєвропейський хаос, протягом тривалого часу піддавалося сумніву, від кого має виходити відбудова державно організованого суспільства і основ нового світопорядку — від слов'янських народів чи від германців.

Доктрина християнства на великих просторах між Новгородом і Києвом розпустила паростки нового життя у значно швидшому темпі, ніж власне у Німеччині. Те, що сьогодні називають Росією, в одинадцятому столітті було сповнене романтичного змісту, мало республіканські суспільні порядки, рицарські звичаї, виробництво, торгівлю, багатство і вченість. Київ був другим Константинополь, з красивими будівлями, школами й бібліотеками. Вивчали там грецьку мову й латину, знали лиття з металу, вишивали і малювали краще, ніж на Заході. Збереглися літописи й церковні книги, написані слов'янським діалектом з чистотою і не без доброго смаку, чисельні твори поетичного мистецтва, серед них епос про Ігоря — слов'янська пісня про Нібелунгів, незважаючи на п'ятсотрічні випробування, донесені аж до наших часів. Великі торгові шляхи проходили тоді через землі русів і везли золото, мистецькі вироби й різномовних принців з усіх країн до Смоленська, Києва і Новгорода. Між одинадцятим і тринадцятим століттями жили у слов'ян вільні громадяни в містах і навіть вільні хлібороби, тоді як Західна Європа мала майже самих кріпаків. Навіть турбота про правосуддя була у тій країні менш марновірна, а пройнята розумністю й справедливістю у торговельних стосунках між чужинцями і місцевими жителями. Тілесні покарання у давніх вільних слов'янських народів також не допускалися, злочини проти суспільного порядку спокутувалися через викуп золотом, втратою свободи чи життя. Візантійські письменники прославляли у слов'янських народів поряд із любов'ю до незалежності й самоврядування ще й особливу їхню гостинність і життєрадісний характер, почуття братерства і їхнє музичне чуття. І коли інші народи при виборі між національним і

чужоземним носієм влади віддавали перевагу тому, хто пропонує їм більшу кількість матеріального достатку, слов'яни воліли бути керованими князем їхнього власного походження, ніж підпорядковувати себе й підкорятися чужим законам — навіть незважаючи на кращі умови.

Тому навіть за найнесприятливіших проявів долі вони вірили у свій принцип — дослухатися тільки до самих себе, принаймні його дотримувалися».

Аби можна було зрозуміти в усій повноті й значенні цей поза всяким сумнівом ідеалізований опис Київської Русі, як він був призначений для німецького читача першої половини XIX століття, маємо перш за все зазначити те, що коли Фальмерайєр ідентифікував київських слов'ян як русів, очевидно ще не знав відмінності між русами й слов'янами. Але характеризуючи Київську державу з її східнослов'янською людністю й ортодоксальною релігією, він показав одну з визначальних сил, що зумовлювали розвиток у Східній Європі, і ця сила походила не з Москви. Отже, Фальмерайєр уникнув помилки численних сучасників, які розглядали східноєвропейську історію з Московського погляду. Київська Русь мала три фронти, які водночас означали і три завдання. Перший фронт пролягав у напрямку Константинополя, звідки Київ сприймав релігійні й культурні впливи, і куди він також водночас сильно тяжів. Другий фронт пролягав на Північ і північний схід і це був простір між Києвом і Новгородом, у якому пізніше розгорнулася Великоросія зі своїм центром у Москві (Москві вдалося завершити те, чого не зміг Київ, а саме, оволодіння всіма східнослов'янськими народами). Нарешті третій фронт пролягав на Захід і Північний Захід, куди сягала Київська держава.

За цим історичним описом Київської Русі ішов політичний опис Московської імперії та її небезпек для Німеччини й Заходу: «Однак, це ясно навіть упередженному чи пристрасному, те першопочаткове, порушене генієм Олександра й римськими легіонерами, а завдяки заповіту Теодозія та через церковну дисципліну Потія і Церумрія законним чином проголошене на вічні часи політичне й релігійне протистояння між Сходом і Заходом, із розквітом великої слов'янської держави мало б досягти свого звершення й світового історичного оформлення». Коли все, що Фальмерайєр написав про слов'янство, узагальнити й резюмувати, власне про початок слов'янської історії, який пов'язується з появою Атілли, про триваючі століттями інвазії слов'янських країн у візантійську імперію з усіма їх наслідками, про грецизацію й навернення населення в християнство, аж до піднесення слов'янської династії на східноримський імператорський трон, про військові походи Святослава проти Константинополя, про розквіт Київської Русі і її занепад, про виникнення Московської Великоросійської держави і про підкорення всіх слов'янських народів у петровську епоху, то увиразнюються основні риси спільної історії слов'янського світу. Що стосується Фальмерайєревого опису Київської Русі, то можна ствердно сказати, що незважаючи на всю його неповноту чи недосконалість, він відповідає засадничим принципам розв'язання цих проблем, з яких також пізніше виходив великий український історик Михайло Грушевський.

Роланд ППЧ



АЛЬФРЕД ГЕТТНЕР І УКРАЇНА

Німецький географ і культуролог Альфред Геттнер не присвятив Україні жодної спеціальної монографії, але цю країну він спробував коротко описати в контексті ширших географічних викладів. Перед тим як подати цей його стислий опис України, здійснений у 1916 році, спочатку коротко про життя і наукову спадщину Альфреда Геттнера.

1. Життя і твори Альфреда Геттнера

Альфред Геттнер народився 6 серпня 1859 року в Дрездені в сім'ї історика мистецтв і літератури Германа Геттнера. Після навчання у знаменитій Вітцгумській гімназії в Дрездені він студіював географію, філософію і геологію в університетах Галле, Бонна і Страсбурга, де здобув науковий ступінь доктора філософії. У 1880–1890 роках він подорожував Південною Америкою. Після багаторічного перебування в Колумбії повернувся 1884 р. до Лейпцига, де в 1887 році одержав посаду доцента. У 1894 році у Лейпцизькому університеті Геттнеру присвоїли звання професора. Через два роки його запросили до університету в Тюбінгені, а в 1899 р. — до університету в Гейдельберзі. Геттнер об'їздив усі найважливіші частини Європи, а крім того — Росію аж до Кавказу, Атлантичні країни, Єгипет, Південну і Східну Азію включно з Сибіром. Свої найважливіші дослідження Геттнер здійснив у ділянці геоморфології («Форми поверхні суші», 1921), кліматології («Клімати Землі», 1930), країнознавства і політичної географії («Європейська Росія», 1905, 1916, 1921; «Англійське світове панування», 1915, 1928) та антропогеографії («Поширення культур по Землі», 1923, 1929). Альфред Геттнер обґрунтував географію теоретично, він був останнім, хто представив цю наукову дисципліну, виходячи з її розуміння як цілісної системи.

Помер Альфред Геттнер 31 серпня 1941 року в Гейдельберзі.

2. Україна у зображенні Альфреда Геттнера

Альфред Геттнер розглянув Україну передусім у контексті свого опису європейської частини Російської імперії. Для цього опису Геттнер крім усього скористався творами Анатолія Лерой-Беаулі, Олександра Брюкнера і Дональда Маккензі Валле. До того ж, він міг мати безпосередні враження від європейської частини Росії під час подорожі, після завершення свого перебування на VI Міжнародному конгресі геологів у Санкт-Петербурзі восени 1897 року.

Геттнер уперше опублікував свій опис Росії у 1905 році у книжці «Європейська Росія». У 1916 році з'явилося доповнене видання цього твору під назвою «Росія — географічний опис населення, держави, культури», в якому під впливом світової війни були також виразно показані цілі російської загарбницької політики. У третьому розділі першої частини цього твору, де йдеться про народи європейської частини Російської імперії, Альфред Геттнер говорить також про Україну. Українці, яких росіяни називають малоросами, а в Австрії — русинами (рутенцями), «мали свою прадавню осідливість південніше від білорусів аж до перехідної зони між лісом і степом у теперішній Холмській губернії, Східній Галичині (власне Галичині), Волині, Поділлі та Київщині, і звідти, освоюючи нові землі, поширилися на Схід і південний Схід. Їх кількість у межах власне Російської держави під час останнього перепису складала 20,5 мільйонів. Це число з того часу помітно зросло; разом із русинами в Галичині й Польщі воно сьогодні сягає 30–35 мільйонів... Чи їх слід розглядати як плем'я чи особливий народ — це питання спірне, таке, що веде до озлоблення і ворожнечі; тут йдеться не стільки про вирішення питання про ступінь мовної відмінності (між росіянами і українцями), як про фіксацію мови на письмі, про розвиток особливої літератури і про наявність і силу історично обґрунтованого почуття окремої спільноти, йдеться не про лінгвістичні, а про культурні факти». Доповнюючи це, в іншому місці Геттнер констатує: «Йдеться про волю, силу українського народу



у відстоюванні й утвердженні своєї мови». На думку Геттнера, росіян і українців розвела історична доля. Зрештою Україна потрапила під польське панування, пізніше під великоросійське, яке особливо відзначалося придушенням власне українського національного почуття, і — на чому наголошувалося — української мови. Однак це національне почуття ніколи цілком не втрачалося й не занепадало, і особливо після революції 1905 стало знову зростати. «Проте справжніми носіями малоросійської чи української пропаганди меншою мірою є російські (у розумінні державної належності), ніж австрійські українці». Це знову пробуджене, зростаюче українське національне почуття є для Геттнера підставою для так званого українського питання, тобто питання про незалежність України від Росії. Причини цього прагнення до незалежності України від Росії Геттнер убачає в уже згаданих заходах національного придушення, що йдуть з російського боку. «Український народ, спочатку через своє протистояння й боротьбу з польсько-литовською державою, потрапив у залежність від Російської держави і з часом, через порушення деяких обіцянок, був нею поневолений, а його повстання були розбиті. Нелегко оцінити причетним, а тим більше тим, хто перебуває поза межами того процесу, якими сильними є вільнолюбні прагнення підневільного й пригніченого народу, для якого вільне висловлення думки стало неможливим. В українцях, без сумніву, живе сильне прагнення до волі й політичної автономії свого народу; це прагнення набуло такого дужого вияву українськими депутатами в першій російській Думі, що взагалі призвело до розпуску Думи й значного обмеження через новий «Закон про вибори» виборчих прав українців і всіх іноземців. З огляду на цей український визвольний рух, Геттнер ставить питання: чи Україна може господарськи самостійно існувати? На це питання він дає ґрунтовну ствердну відповідь, але коротко окреслює проблеми, що пов'язані з можливістю самостійного існування України: «Україна є країною на Чорному, а також Азовському морях і має через те вигідне, хоч і залежне через Дарданели, сполучення із зовнішнім світом. Як можна побачити з опису Східноєвропейської низовини, вона є найродючіша частина Росії, головний край її зернового господарства й зернового експорту. Їй також належать залізородні родовища на Дніпрі й багаті вугільні

родовища із заснованою на них гірничою промисловістю на Дінці. Але на сьогодні їй не вистачає іншої індустрії, тому вона в господарському відношенні не може цілковито сама себе забезпечити. Навпаки, вона купує фабрикати, що їй потребує, із закордону чи з Великоросії й за те поставляє їм зерно й інші продукти харчування. Мусимо також сказати, що загальні господарські умови, незважаючи на наявність вугілля, не сприяють промислому розвитку. Але у взаємозв'язках із Західною Європою Україна могла б існувати господарськи; в цьому поборники її незалежності безперечно мають правоту». Зрештою Геттнер ставить питання, чи Росія взагалі може існувати без України. Його відповідь ясна: «Автономія [України], яка в майбутньому могла б оберігати український народ від насильства, і гарантувала б піклування про його мову, була б для Російської імперії стерпна; але її повна незалежність була б дуже важким ударом, від якого та може й не встояти. Російська імперія втратить через це, навіть якщо й збереже гирло Дону, вільне сполучення з Чорним морем..., вона втратить свій найбільший зерновий край і більше, можливо, не буде здатна сама себе прогодувати. Вона втратить свій найбільший вугільний край, після того як вона вже втратила південно-польський, а також і багатий басейн залізної руди. Отож постає питання: чи така Росія взагалі ще буде життєздатна? Тому відторгненню України вона чинитиме спротив з усіх можливих сил. Лише через напруження й мобілізацію дуже великої потуги можна його здолати і на тривалий час стримати від спроб відновлення зв'язку». Цими, на жаль, дуже короткими викладками Альфред Геттнер подав своїм читачам у Німеччині й Австрії важливу інформацію про Україну. Про глибше проникнення в українську культуру тут не йдеться.

Географічні і культурознавчі праці Геттнера були спрямовані не на дослідження окремих об'єктів, а навпаки на ґрунтовні студії, які стосувалися географії й культури цілого світу. Але методи, які Геттнер розробив і використовував з цією метою, могли б бути корисні й необхідні також для розбудови сучасної української культурології.

Святкування 250-літнього ювілею Йоганна Вольфганга фон Гете відбувалося практично в кожному куточку нашої планети. Це викликало іноді дуже суперечливі емоції — від захоплення та шанування до гострої критики та намагання скинути ідола з п'єдесталу. Проте багатство спадщини видатного німецького поета, мислителя, природознавця, одне слово — людини-універсала Гете незалежне, і саме тому йому присвячено багато томів наукових і популярних досліджень у Німеччині та світі.

18 червня 2000 року в Мюнхені, у стінах Українського Вільного Університету (УВУ), під патронатом Міністра науки, досліджень та мистецтва Баварії д-ра Ганса Цегетмайера відбулася наукова конференція «Йоганн Вольфганг Гете та Україна».

«Гете і Україна» — ця тема надзвичайно широка й багатогранна, так само як багатогранна і універсальна творчість самого Гете. Проте саме в універсальності, попри яку простежується певна внутрішня єдність, — найбільша принада німецького класика. Як висловився у привітальному слові до учасників конференції 93-річний упорядник 14-томного Гамбурзького видання творів Гете професор Еріх Трунц, спадщина цього велета духу і слова може служити для збагачення світогляду кожного: «Мене тішить те, що і в Україні було сприйнято і осмислено творчість Гете, що вона живе й до сьогодні».

Справді, ідейний і творчий потенціал великою мірою знайшов відображення в українській літературі. Про значення Гете для України свідчать численні приклади, про що йшла мова у доповідях учасників. До участі у науковій конференції було запрошено доповідачів з України, Німеччини, Канади та Сполучених Штатів. Основний акцент було поставлено саме на літературну творчість Гете, її сприйняття та опрацювання в українській художній літературі.

Конференція висвітлювала насамперед те, наскільки ідеї Гете відобразилися у творчості найвидатніших українських класиків — Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, а також явила окремі моменти української гетіани ХХ століття. Про знайомство з творами Гете Тарас Шевченко згадує у своєму щоденнику, зокрема вказує на трагедію «Фауст», яку він прочитав у російському перекладі Едуарда Губера. Ідеї Гете не знайшли безпосереднього відображення у Шевченка, однак можна говорити про те, що Шевченко переосмислив багато філософських та етичних проблем, піднятих Гете. Можна знайти також певні паралелі в образах двох класиків, скажімо це постать зрадженої, нездоложеної дівчини — Гретхен із «Фауста» Гете та «Катерина» з одноіменної поеми Шевченка. Гетівське натхнення «Фауста» знаходимо також у Шевченкових поемах «Гайдамаки» й «Гризна».

Чи не найбільше взаємозв'язків між Гете й українською літературою простежуємо у творчості Івана Франка. Будучи учнем австро-угорської гімназії, знаючи прекрасну німецьку мову, Франко познайомився з



Стефа ПТАШНИК

«ГЕТЕ І УКРАЇНА»: багатогранність та внутрішня єдність



творами Гете ще зі шкільної лави. Пізніше Іван Франко здійснив цілий ряд перекладів творів Гете українською мовою, зокрема «Фауста». По-суті, ще у ХІХ столітті Франко заклав підвалини української гетіани. Щоправда, переклад «Фауста» має цілий ряд недоліків: щоб зберегти ритмічний уклад твору, Франко вдається до архаїзмів та діалектизмів, спрощення виразів, через що в перекладі іноді втрачається органічна цілісність оригіналу.

Говорячи про впливи Гете на Франка, не можна не згадати поетичного циклу «Зів'яле листя», де ми знаходимо цілий ряд фаустівських мотивів. У порівняннях ліричного героя, які опановують його, неначе Фауста, з неймовірною силою, віднаходимо образ Гетівського Мефістофеля. Також у поезії «Страшний суд» та поемі «Мойсей» зустрічаємо у Франка образ Бога, запозичений у Гете, однак більш гуманізований. Тут слід згадати ще й «Ліса Микиту» Франка, який подібно до «Райнеке Фукса» Гете став результатом опрацювання-переспіву середньовічної народної поезії, хоч головні герої обох переспівів суттєво різняться між собою.

Чимале значення мала творчість Гете також для особистого життя Франка. Цікаво те, що «Фауст» став символом кохання поета до Ольги Рощкевич, а свої листи до коханої Франко писав німецькою мовою цілкомити у стилі «Страждань юного Вертера».

Взагалі Франко вважається засновником української гетіани в ХІХ столітті. Першоджерела гетіани пов'язані з творчістю Франка та Грушевського. Пізніше гетіаною займалися зокрема Іларіон Свенціцький та Юліан Опільський.

Найбільшу увагу українських літераторів та критиків привертала «Фауст» як твір високого мистецтва. Проте й інші твори Гете знайшли відображення в українській літературі, зокрема тут слід згадати постать поета і вченого Агатангела Кримського. Кримський, як і Гете, захоплений творами перського поета Гафіза — «співця троянд і солов'їв». Подібно як у Гете в «Західно-східному дивані», у Кримського в його збірках «Пальмове гілля», «Екзотичні поезії» та в праці «Гафіз та його пісні» знаходимо глибоке проникнення в лірику Гафіза та східну містику.

На зламі ХІХ–ХХ століть спостерігається вибух перекладацького інтересу до творчості Гете на Буковині та в Галичині. Однак перекладів творів Гете українською було вкрай мало, український читач знайомився з ними через польські та російські переклади. Тільки у 1944 році Петро Карманський видає переклад «Іфігенії в

Тавриді». У післявоєнний період над перекладами Гете працювали М. Терещенко, Г. Кочур, М. Лукаш, В. Стус, Є. Сверстюк.

Велику увагу творчості Йоганна Вольфганга Гете присвятив Василь Стус, і ця сторінка у перекладознавстві поки що мало вивчена. Ще в 1956 році Стус опублікував перші переклади творів Гете періоду «Бурі й натиску». Після арешту в 1972 році Стус надзвичайно інтенсивно працював над перекладами ліричних пісень Гете і продовжив цю роботу під час заслання у мордовських торах у 1973–1977 роках. Ці переклади Стус переслав своїм друзиням та синові в листах, однак не всі листи знаходили свого адресата. У зв'язку з забороною друкувати свої переклади Стус здебільшого публікував під псевдонімом В. Петрик або взагалі не підписував, що іноді призводило до курйозів. Така доля, наприклад, перекладу роману «Вільгельм Майстер», що його довгий час приписували С. Сакедону, але насправді він вийшов з-під Стусового пера, і цей факт довго замовчувався.

Подібна історія сталася також із Євгеном Сверстюком. У 1969 році у видавництві «Молодь» вийшла друком збірка творів Гете українською мовою, із вступним словом Євгена Сверстюка, хоч офіційно його приписували перекладачеві Г. Кочуру.

Загалом покоління шістдесятників послугоувалося ідеями Гете, аби в період комуністичного режиму проголошувати загальнолюдські морально-етичні цінності, а зокрема, щоб показати через поезію, як обходяться з поетами в цивілізованому суспільстві.

По-суті Василь Стус був першим перекладачем, який явив українському читачеві ліричну творчість Гете. Сьогодні творчість цього німецького класика доступна нам також завдяки перекладацькій діяльності тернопільця Петра Тимочка. І все ж український читач ще чекає на повне видання творів Гете, яке б умістило вже існуючі українські переклади.

Палітра доповідей конференції була б не повною, якби не згадати ще Гете як природознавця. Цікаво те, що цей аспект творчості Й.В. Гете відкрив для себе відомий філософ і природознавець В.І. Вернадський, який зокрема вивчав зв'язок між Гете та Ньютоном, і свої міркування виклав у праці «Мысли і замечания о Гете как натуралисте», де в центрі уваги стоїть вчення Гете про колір. Говорячи про вплив Гете на праці Вернадського, можна провести паралелі навіть між поняттям біосфери Вернадського та поняттям природи у Гете. Треба сказати, що Вернадський виявляв великий інтерес до всієї наукової спадщини Гете і наполягав на її детальному вивченні.

Науковий проект «Гете та Україна» триває. Результатом конференції стане видання наукових досліджень на цю тематику, яке буде опубліковане німецькою мовою у видавництві Українського Вільного Університету в Мюнхені.

Мюнхен



Олександр ШОКАЛО

«Гафіз-наме» Гете і «Гафіз та його пісні» Кримського

Традиція практичної містики

Саме Гафіз як найвидатніший перський поет-суфій, практичний містик дає своїм духовним набутком нам підставу розглядати творчі світи геніального німецького поета й мислителя Йоганна Вольфганга фон Гете та великого українського вченого й поета Агатангела Юхимовича Кримського у сфері їхньої глибокої дотичності — східної містики, а також у контексті світоглядних джерел німецької і української філософії.

В пору, коли великому Гете виповнилося 250 років, варто нагадати про 180-ліття виходу в світ (наприкінці 1819 р.) його унікальної праці — «Західно-східного дивана» (West-Ostlicher Divan). З 12 книг цієї поетичної збірки Гафізові присвячено другу книгу «Гафіз-наме» й проникливу статтю «Гафіз» у «Статтях і примітках до кращого розкриття «Західно-східного дивана», де Гете так характеризує поезію Гафіза: «Скажемо лише небагато про ці поетичні твори, — треба ними насолоджуватися, треба зіллятися з ними в унісон. Безперервно нуртує в них джерело живого, розміреного буття...».

Задум створити цілісний поетичний цикл («Німецький диван», перейменованій згодом у «Західно-східний диван») виник у Гете рівно 185 років тому, коли він прочитав повне



Йоганн
Вольфганг
фон ГЕТЕ



Агатангел
Юхимович
КРИМСЬКИЙ

двотомне видання Гафіза у перекладі («хоч і поетично слабкому» — оцінка самого Гете) Й. Гаммера. Уперше ім'я Гафіза Гете згадав у щоденнику в червні 1814 р. А вже 29 серпня Гете писав Ріммеру: «Вірші Гафіза вирости до тридцяти і складають невелике ціле, яке можна розширити, тільки-но прийде відповідний настрій». Після цього завершується власне «гафізівський» період у створенні «Західно-східного дивана», і перська поезія набуває для Гете дедалі більшої конкретики, перетворюючись у цілий світ форм, способів поведінки і влаштування життя. Цьому сприяло розширення його східних студій, зокрема нова книга Й. Гаммера «Історія красного риторичного мистецтва Персії». Глибоке проникнення в східні культури, зокрема, в перську, виявилось в ґрунтовних розвідках «Більш давні перси», «Державне правління», «Історія», вміщених у «Статтях і примітках...» до Дивана.

Захоплення Гафізом і перською традиційною культурою збіглося з подорожуванням Гете по західних німецьких землях (рідний Франкфурт, Вісбаден, Гейдельберг, Кельн), де він збагатив і зміцнив своє цілісне враження від німецької народної культури, яка ще зберігалася в католицьких областях. Під цим глибоким враженням він заснував особливий

журнал «Про мистецтво й старовину на Рейні й Майні». Паралельне вивчення східних культур і німецької народної культури, релікти якої збереглися в традиційній обрядовості, дало Гете підставу вийти на узагальнення про єдність світової культури й вивести поняття «світова література».

Розвиваючи досвід античності, середньовіччя й відродження, відкидаючи уявлення Вольтера про всезагальну літературу народів, одноманітну в своїй естетиці, образі мислення та абстрагованій від національних особливостей, Гете домагається найретельнішого вияву своєрідності кожної окремої літератури. Згодом у замітках «Подальше про світову літературу» Гете пояснює сутність «цілого», яке не повинне гнітити індивідуального. Об'єднуючим, усепримуючим принципом «цілого»

має бути його «морально-естетична узгодженість». Прагнення Гете до «цілого», всезагального, до універсальної єдності прекрасного й людського, сприйняти голоси народів як «гармонійне багатоглосся» спонукало Гете звернутися до поезії й філософії Сходу й виявити це по-своєму в «Західно-східному дивані». Поява «Дивана» Гете провістила початок нової епохи у світовій літературі, де у вселюдському надбанні кожен народ і кожна епоха виявляє особливість своєї духовної традиції. Цього не могла забезпечити раціоналістична естетика класицизму, яка, на думку Гердера, спотворила природу мистецтва, зробила його нездатним показати людину в її народній, національній, а через неї і в індивідуальній самотності. «Мій намір, — писав Гете 1815 р. в листі до Котта, — полягає в тому, щоб радісно поєднати Захід і Схід, минуле з сьогоденням, перське з німецьким і осягнути їхні звичаї, вдачі та образ мислення в їх взаємопов'язаності, зрозуміти одного за допомогою іншого».

У створенні Гете «Західно-східного дивана» й сповненні його особливим містичним духом велику роль відіграло знайомство, що переросло у взаємне кохання, з поеткою Маріанною Віллемер. Водночас духовний вплив поезії Гафіза на закоханих був такий сильний, що Гете й Маріанна писали одне одному шифровані листи, складені з

рядків Гафізової поезії у перекладі Гаммера.

Кохання — одна з найважливіших тем «Західно-східного дивана», спершу воно безособове, наче стихія, потім набуває особистісного вияву. Поряд із таким коханням нероздільно присутній другий з найважливіших мотивів поезії Гете — містичне перетворення-переродження. Присутність кохання Гете й Маріанни в «Західно-східному дивані» обумовлене тим, що буття-природа в Гете — це не абстракція, а іпостась Усеєдиного, Всюдисущого Духа, а в любові — духовне поєднано з конкретним особистісним виявом чуттєвості. Тому, коли Гете, подібно до Гафіза, називає кохану своїм божеством, то в цьому прочитується водночас образ Усеєдиного Творця. Отже Всеєдність — це й світ природи, й світ цілого людства, й внутрішній

інтимний світ людини. Ось основа Гетевської натурфілософії, традиція якої передається від давніх давен, еднаючи культури, епохи.

Через 100 років після знайомства Гете з Гафізом Агантигел Кримський випускає у світ свою фундаментальну працю «Історія Персії, ея літератури и дервишской теософії» (Москва, 1914), подавши на ти-

тульній сторінці як мотто проникливе зізнання геніального Гете: «Кажуть, що перси з усіх своїх поетів, за п'ять століть, визнали достойними тільки сімох; але ж і серед інших, забракованих ними, багато буде кращих за мене». Це не фігуральне перебільшення, а свідчення глибинної перейнятості західноєвропейського поета-мислителя етикою східного містицизму — філософії суфізму.

У творах Кримського є промовисті свідчення, що Гете був для нього першорядним авторитетом у сфері суфійського знання. У першій частині своєї збірки «Екзотичних поезій» — «Пальмове гілля» (1898–1901), у розділі «Кохання по-людському» Кримський уміщує переспів з ліричної поезії Гете, що в ній відлунюють мотиви Гафізового гедонізму. У третій частині свого «Пальмового гілля» (1917–1920) Кримський подає великий розділ «З Гафізових пісень (XIV в.)», де міститься 48 газелей у його власних перекладах, а у вступному слові наголошує на видатній ролі Гете в популяризації



Гете в Кампані, 1787
Худ. Йоганн Генріх Тішбейн



поезії Гафіза: «Поміж перськими ліриками найяскравіше ім'я є Гафіз із Шіраза, «перський Анакреон», «співець троянд і солов'їв», — поет не тільки надзвичайно популярний у своїй рідній Персії, де його газелі співаються як народні пісні, а добре відомий і в Європі, бо через збірку «West-Ostlicher Divan» німецького письменника Гете мав Гафіз велику силу і над європейською поезією». Через два роки після виходу в світ третьої книги «Пальмового гілля» Кримський видав неперевершену досі монографію «Гафіз та його пісні» (бл. 1300–1389 р.) в його рідній Персії XIV в. та в новій Європі» (Київ, 1924). Ґрунтовне дослідження життя й творчості поета доповнено «Антологією з Гафізового «Дивана», де зібрано все, що перекладено було на той час в Україні з Гафіза українською й частково російською. Всі українські переклади належать Кримському. До речі, саме Кримський в Україні, а відтак і в цілій Російській імперії, започаткував естетичний напрям у перекладацтві зі східних мов, заклав практичні основи осягнення й передачі містичної суті слова східної поезії у європейському світі. На самому початку свого дослідження Кримський знову наголошує на винятковому значенні для Європи «Дивана» Гете: «Хафиз, або ж Гафіз — славний і, мабуть, чи не найславніший перський суфійський поет-лірик (бл. 1300–1389), що Гете через свій West-Ostlicher Divan широко спопуляризував його в європейському письменстві». І далі, оцінюючи загалом невисокий рівень Гаммерового перекладу, Кримський виділяє головний момент: «Але для того, щоб зацікавити Європу Хафизом, Гаммерів переклад зробив аж занадто багачко, й він має історично-літературну вагу своїм впливом на Гете; «West-Ostlicher Divan» великого Гете (1819) заснувавсь на Гаммеровому перекладі, і Хафиз одразу зробився близько відомий цілому світові».

До творчості Гафіза Кримський звернувся ще в серпні 90-х років XIX століття як перекладач і як дослідник. Перші свої переклади газелей Гафіза він опублікував у львівському журналі «Життя і слово» (т. III, кн. I за 1895 рік). На цю пору Агатангел Кримський зачарувався своєю одноліткою Лесею Українкою, про що згадував пізніше: «В молодих роках пристрасно закохався я в українську дівчину, багатообдаровану, високоталановиту українську письменницю; то була дівчина несказанної краси; вродливішої від неї я ніколи не зустрічав; але ж любов мою зневажено нею було». Надалі між Агатангелом Кримським і Лесею Українкою зберігалися надчуттєві стосунки щирої дружби. Обое поетів

звірялися одне одному у своїх духовних пошуках у творчості). Ці сердечні переживання й розчарування наскрізно проймають першу книгу його «Пальмового гілля» й безумовно спричинили заглиблення-Кримського в інтимну лірику Гафіза, посилили інтерес до містичних переживань поета-суфія. «Суфізм та Гафіз» — це, власне, тема моєї кандидатської дисертації», — писав А. Кримський І. Франкові. — «Сам же я неодмінно хочу по-українськи написати статтю про східний містицизм і аскетизм...». Юнацька програма Кримського виявилася незмінною. Після нерозділеного кохання, заглибившись у суфізм, Кримський пережив своєрідне містичне переродження, цілком віддавшись поезії й науці. До кінця життя він лишався самотній, а трагічний кінець його настав 1941 р. в арештантському вагоні, неподалік Кустаная в Казахстані. Так брутально повелися більшовики із всесвітньовідомим ученим. А ще в роки Столипінської реакції духовна цензура порушила проти Кримського справу «За безбожність і богохульство у сходознавчих працях». Подібну реакцію викликала в офіціозу й творчість Гете.

Як і Гете, Кримський глибоко вивчав традиційну культуру свого народу, органічно поєднуючи українознавчі дослідження із сходознавчими. Ще до 1917 року, працюючи в сходознавчих центрах Москви, Кримський зажив слави вченого українознавця світового значення (володів 60-ма мовами, арабську, перську, турецьку, татарську знав з діалектними особливостями).

1918 р. на запрошення (та й на вимогу) В. Вернадського А. Кримський переїздить із своєю колосальною бібліотекою до Києва, і вони стають засновниками й першими академіками Української Академії Наук. В. Вернадський очолив УАН, а А. Кримський протягом 10 років був її неодмінним вченим секретарем. Творча співпраця поета-гуманітарія Кримського та природознавця Вернадського — приклад гармонійної взаємодії наукового й художнього мислення. А. Кримський так підсумовував осягнуте в житті й творчості: «І раптом я відчув, що поруч із прагненням до вершини науки в мені піднімається владно якась інша сила, яка по-своєму кличе мене до своїх «гірських вершин». Так і живуть вони і по цей день, не заважаючи, а можливо, й допомагаючи одне одному — наука і поезія». Така природня універсальність натур зблизила ці дві видатні особистості у справі піднесення духовно-інтелектуальної сили свого народу й людства. І в цьому плані відкривається явище духовної містичної дотичності Кримського, Вернадського й Гете. Ще 1919 р. Вернадський пише



синові: «Вивчаю Гете — страшенно багато цікавого й багато такого дивовижно далекого як за змістом, так і за часом». А вже 1938 року в праці «Думки й зауваження про Гете як натураліста» знаходить підтвердження власній світоглядній позиції: «Сам Гете був увесь пройнятий — ...свідомістю нероздільності й близькості художньої й природно-наукової творчості. Це був натураліст-митець, який відображав свою наукову роботу у своїй мистецькій творчості й ясно усвідомлював нерозривність мистецького й наукового осягнення «природи». Він казав про свій час: «Забули, що наука первинно розвивалася в поезії». І він тут абсолютно правильно показав одне з основних джерел створення науки, яку він у своєму житті виявив найяскравіше.

...Для Гете відчуття й розуміння природи в їх мистецькому вияві й у їх науковому пошуку були однаково справою життя, були нероздільні». Сам Гете писав 1813 р. в листі до Ф.Г.Якобі: «Я при багатоманітності напрямів моєї істоти не можу задовольнятися якимось одним способом думки; як поет і митець я політеїст; навпаки, як природодослідник я пантеїст, до того ж з усією рішучістю і одне й друге». У «максимах і рефлексіях» цю провідну думку Гете висловлює лаконічно-афористично: «Ми в природознавстві пантеїсти, в поезії політеїсти, в етиці монотеїсти». Цей триєдиний засадничий принцип зрілості й цілісної самореалізації людського ества, етнічної й уселюдської культури тотожний триєдиному принципу суфійської духовної практики, що чітко сформований ще в Авесті: «Істинна думка, істинне слово й праведне діяння».

Осмилюючи сутність людства у праці «Епохи духовного розвитку» (1817), Гете робить висновок, що споглядання, філософія, найменування явищ природи і поетична народна віра, які позначені нероздільною єдністю, є найвищим досягненням людства за всю його історію, і вище за це досягнення людству вже не піднятися. На переконання Гете лише містика як і «діалектика душі, серця» дозволяє людині без втрат проходити земний шлях. Східна містична поезія має значну перевагу завдяки тому, що всі багатства світу, які втаємничений відкидає (заперечує) й надалі залишаються у його розпорядженні: саме тому східну містику Гете сприймає як практичну, життєву й протиставляє безплідній західній. Духовно-містична практика Гете виявляється близькою хіба що до німецької містичної діалектики XIV–XVI ст. та до екзистенційно-містичного напрямку, до якого належав Г.Сковорода зі своїм зверненням до внутрішньої

людини: «Серце є точна людина. В серці всі частини!.. Серце є корінь і сутність». Спільність німецької й української філософсько-містичних традицій засвідчується також ірраціонально-містичними мотивами у філософії П. Юркевича, П. Куліша, М. Гоголя й Ф. Ніцше, де «серце» як початок усіх внутрішніх імпульсів скеровує розвиток людини в дусі моральних ідей, — етичного монотеїзму. Адже згідно й з суфізмом людина вмщує у своєму мудрому серці Всеєдину Сутність Творця.

Суфійська практика дуже багата. Вона обіймає по суті всі сфери людського буття: від уміння пити вино й насолоджуватися їжею до внутрішнього сприйняття музики як гармонії світових сфер — усе у перспективі морального ідеалізму. Тобто, всі людські діяння праведні, коли людина робить їх щиро в дусі істини. Основою суфізму як релігійної філософії ладу й краси є любов почуттєва й містична, адже в коханні виявляються глибинні духовні сяяння, а в закоханого найвища мета — зіллятися в коханні із Всеєдиним Творцем, житетворча сила якого розлита в земній природі. Саме поняття суфій з авестійської мови означає — просвітлений, чистий, земний. У суфізмі образ чистоти — це Сонце як вияв Сяйва Творця. Гете, описуючи релігію давніх персів, називає Сонце найчистішим первинним творінням Усеєдиного Творця. Тому молитва до Сонця уже сама очищає.

Містичність світовідчуття — ознака постійного збільшення духовної потреби людини. А збільшення внутрішньої духовної потреби — це природній процес її моральної зрілості — самореалізації людини у Всеєдиному. Цей містичний імператив лаконічно висловив М. Гоголь: «Ми повинні працювати не для себе, а для Бога». Що чистіші містичні переживання в серці людському, то чистіше земне буття людини — таку життєву мудрість осягаємо в Гафіза, Гете й Кримського, у Сковороди, Юркевича й Куліша, у Гоголя й Ніцше, у Лесі Українки... Це засвідчує високі духовні сходження давньої перської й новітніх української й німецької культур, які мають спільну звичаєву духовно-позачасову основу. Проникливо означив її суть М.Гоголь: «Не вмирають ті звичаї, яким визначено бути безвічними. Вмирають у букві, але оживають у духові. Тьмяніють тимчасово, вмирають у пустих і вивітрених натовпах, але воскресають з новою силою в обраних, аби в наймогутнішому світі розлитися від них по цілому світу...».



Михайло ГНАТЮК

ТВОРЧИСТЬ Й.В. ГЕТЕ В УКРАЇНСЬКОМУ ГЕТЕЗНАВСТВІ



Іван Франко

Творчість великого німецького поета стала відомою в Україні завдяки зусиллям невеликого кола інтелектуалістів, починаючи від 30-х років XIX ст., коли завдяки старанням кількох харківських професорів та діячів культурного гуртка в Перемишлі започаткована українська гетеана. Проте справжній фундамент українського гетезнавства заклав наприкінці XIX століття геніальний Іван Франко. Жоден український перекладач чи дослідник Гете не обходився без праць Франка з цієї проблематики. Засади Франкового гетезнавства полягають насамперед у глибокому науковому проникненні в секрети творчості письменника, а також у донесенні через власні поетичні переклади неповторного чару творчості великого німця до широкого читацького загалу.

Початки українського гетезнавства XX століття тісно пов'язані з діяльністю двох найбільших інтелектуалістів України — Івана Франка та Михайла Грушевського у Науковому Товаристві ім. Т. Шевченка у Львові. У цьому зв'язку не можна обійти кількох моментів. По-перше, близькість галицької інтелектуальної еліти до німецькомовної культури. Другою особливістю засвоєння творчості Й.В. Гете було те, що в цей час наші попередники намагалися через гуманістичні традиції німецької культури спрямувати розвиток українського суспільного й культурного життя в гуманістичне русло. По-третє, ментальність галичан та буковинців значною мірою зв'язана з німецькою культурою.

Увага провідних діячів НТШ до постаті Й.В. Гете спричинилася до перекладу «Страждання молодого Вертера» дружиною Михайла Грушевського Марією Вояковською (Київ, 1912). Саме в Науковому Товаристві ім. Т. Шевченка визріла оригінальна студія відомого українського природодослідника Івана Раковського «Гете — природник», де автор одним із небагатьох в українському літературознавстві ставить проблему психофізіологічних основ творчості письменника. На жаль, студії, в яких розглядалися антропоморфні основи чудової вдачі Гете, в українському літературознавстві не мали свого продовження. Наведемо тільки одне з цікавих спостережень І. Раковського: «Гете був зразковим зоровим, потенціальним типом: він мав дуже добрий і бистрий зір (мимодіх кажучи, до смерті не вживав очних скелесць), був

непересічним митцем-рисувальником, а зорові зображення так сильно виступали в нього, що не раз не відрізняв їх від дійсності, значить, був зразковим ейдетиком. Цим треба пояснити його нахил до зорових привидів і відомий випадок із привидом двійника»¹.

З перекладів Й.В. Гете початку нашого століття назвемо переклад «Фауста» Д. Загула (1919), який, на думку В. Дорошенка відзначався ясністю інтерпретації, добірністю та звучністю мови. Відомо, що світове гетезнавство на початок 20-х років XX століття налічувало близько тисячі томів, проте на українському ґрунті воно виглядало не таким уже й багатим.

Автор передмови до перекладу Д. Загула «Фауста» М.І. відзначив, що в Україні найбільш популярними й традиційними були Франкові принципи трактування творів Гете. Саме І. Франко був тим центром, навколо якого групувалися всі перекладачі українською мовою. У перекладах та тлумаченнях І. Франка творів Гете, насамперед «Фауста» підкреслювалися волелюбні, тираноборчі мотиви.

Саме в історії Фауста дослідник побачив історію цілого людства, «те змагання, те устремління до безумовного пізнання, та сила і та безпорадність, та гордість Фауста знайдуть завжди живий відгомін в серцях людей. Поет, розвиваючи ідею Фауста, ніколи не буде наслідувати, бо він сам відіб'ється в німецькому як у вірному дзеркалі. Ідея та сама, але в тисячі нових видів, в безконечній різномірності»².

Характерно, що критик намагається простежити фаустівську тему, яка повторюється в усіх народів Європи: голландців, французів, англійців, іспанців, італійців. Правда, іноді автор висловлює надто прямолінійні твердження: «В Італії з Фауста зробився Джованні, а в Польщі і на Україні відомий під іменем «пан Твардовський» (див. Артемовського-Гулака «Пан Твардовський»)³.

Ще у 20-і роки в Україні маємо спробу компаративістичної студії «Гете і Шевченко» братів П. та П. Терпила (Прага, 1922). Автори основну увагу приділяють вивченню чисто теоретичного питання: що таке геній, у чому полягає геніальність того чи іншого автора. Та все-таки такий компаративістичний аспект дослідження вивів авторів на цікаві спостереження, які резонно зазначають, що життя Гете з моменту народження й до самого кінця було гармонійним рухом, надзвичайно напруженим і багатим на заряд енергії. Адже все, що було доступне людині, було доступне й Гете. І цілком іншим, вважають автори, було життя іншого титана думки, такого ж величавого, такого ж глибокого і правдивого, як Гете — Тараса Шевченка. «Гете й Шевченко стоять на діаметрально протилежних полюсах. Оскільки доля була доброю й щедрою

для Гете, стільки була вона злою й лукавою для Шевченка. Гете й Шевченко жили в різні часи, в різних умовах, але продукт діяльності їх — один і той же. В основних рисах свого внутрішнього життя, в тих ідеалах, які вони виставили й до яких вони непохитно йшли ми не розрізняємо Гете від Шевченка»⁴.

У Радянській Україні в 20-і роки маємо нову спробу перекладу геніального «Фауста» М. Улезком. Відомий український письменник М. Йогансен силу перекладу М. Улезка бачив «не в космічних місцях, не в ліричних захопленнях, не в алегоричних натяках, а в усій основній фактурі, дебелий, яскравій, вогненній геніальній фактурі Фауста»⁵.

Отже, осмислення творчості Й.В. Гете у 20-і роки спонукало до подальших студій та перекладів його творів, хоч якихось помітних здобутків в Україні у цей час немає.

Бібліографія В. Дорошенка на 30-і роки ХХ століття налічує 147 перекладів з творів Й.В. Гете в Україні, більша частина яких з'явилася в західноукраїнських часописах.

Новий поштовх для українського гетезнавства дала сота річниця пам'яті Й.В. Гете, що припала на 1932 рік. Відзначення цієї дати зв'язане з Галичиною, оскільки в Радянській Україні 1932 рік — це рік голодомору, однієї з найтрагічніших сторінок нашої історії. Власне 1932 рік дав кілька цікавих статей, що пов'язалися на сторінках західноукраїнських видань. До осмислення творчості Гете беруться знані науковці, зокрема І. Свенціцький, відомі письменники, зокрема Юліан Опільський. І. Свенціцький розглядає творчість Гете на тлі періоду 1749–1932 рр. На тлі своєї доби, особливо наполеонівських воєн, Гете оглядав страшні наслідки знущення вояків над безборонним людом німецьких земель. На думку дослідника, «Гете як людина індивідуаліст, громадянин-кормач та суспільний діяч бачив усе те й відчув біль других, він зрозумів безвихідність положення — й виступив з їдким протестом проти страшного шалу життя, як осудник революції»⁶.

Характерно, що український дослідник у зв'язку з творчістю Гете розглядає проблему національного та інтернаціонального, що для України в умовах викривленого трактування цих питань у радянський період мало особливе велике значення. «За питома національне» вважає Гете те велике в житті нації, що стає загальним, вселюдським. З цього виходить, що традиція є той споконвічний первісток у житті одиниць, що — як душа національного тіла — лучить їх в одне, що лучить принципівих противників у спільному ділі для добра нації, а через націю для людства.⁷ На думку І. Свенціцького, для українського читача найбільше значення Гете — в його універсалізмі. Автору імпонують досягнення німецького гуманіста в галузі лірики, епіки, драматургії, літературної, театральної та мистецької критики, його праці у галузі рисунку, оптики й кристалографії. Таким чином, для дослідника важливо пізнати Гете як «цілого чоловіка» — проблема для українського літературознавства дуже важлива у зв'язку з осмисленням постаті І. Франка.

Автор ряду історичних творів Ю. Опільський пробує дати популярну статтю про Гете, позначену його соціалістичними переконаннями. Через оте його глумачення творчості Гете досить приблизне і неточне: «... людина, яка внаслідок індивідуалізації мистецького оформлення життя стала батьком романтики, й унас-

лідок еволюціонізму у природничих студіях — предтечею Дарвіна й Гекля — в ділянці суспільно-політичного руху залишається справним консерватистом, філістером, самолюбом».

На жаль, після сотої річниці смерті Гете, у тридцятих роках нашого сторіччя, маємо в Україні тільки кілька перекладів його поезій, і, таким чином, український читач і надалі сприймав творчість німецького поета за посередництвом польських чи російських перекладів.

Роки другої світової війни не сприяли глибокому осмисленню творчості геніального німця. Проте і в цей час «Українське видавництво» випускає у 1944 році в перекладі П. Карманського «Іфігенію в Тавриді» з ґрунтовною передмовою та поясненнями Якіма Яреми. Це друге в українській літературі видання «Іфігенії» (перше здійснив ще у середині 90-х років ХІХ ст. Дмитро Йосифович). Здійснена на основі сучасних вимог «Іфігенія...» відзеркалювала майже все з того, що Гете у своєму розвитку пройшов та пережив у першій добі свого перебування у Веймарі; адже саме в цьому творі ренесанс античної поезії досягає в новочасних європейських літературах своєї вершини. Тому Я. Ярема як дослідник, для якого важливими були проблеми психології творчості, насамперед простежує етапи творення поеми. Дослідник звертає увагу на те, що висилаючи восени 1787 року готовий рукопис Гердерові, Гете просив його вдосконалити ще деякі, позначувані ним місця, бо, мовляв, сам він уже надто втомився: «Я, — пише він, — обдурив себе на «Іфігенію», уявляв собі працю легшою»⁸.

Таким чином, у першій половині ХХ століття, незважаючи на вкрай складні умови для розвитку перекладів та осмислення творчості геніального Гете, в Україні зроблена значна робота з наближення безсмертного німецького поета до українських читачів.

У післявоєнні роки над перекладами Гете українською мовою працювали такі знані авторитети як М. Лукаш, М. Терещенко. Маємо блискучі статті про «Фауста», що належать перу О. Білецького та Є. Сверстюка. До речі, факт, що рідко зустрічається в літературознавстві: у зв'язку з переслідуваннями Є. Сверстюка, вступну статтю до «Фауста» під назвою «Сонячний геній» (1969) підписав за згодою автора перекладач Григорій Кочур. Таємницю двох видатних інтелектуалів розкрив Є.Сверстюк у книзі «На святі надій» (1999).

Український читач чекає на менш-більш повне видання творів Гете, яке враховувало б досвід усіх видатних інтерпретаторів від П. Куліша, І. Франка до М. Лукаша та Є. Сверстюка.

Львів

1 Раковський І. Гете — природник. — Львів: НТШ, 1914. — С. 68

2 І.М. Передмова до «Фауста» Гете // Гете Й.В. Фауст. — Київ-Відень: Вернігора, 1919. — С. 12.

3 Там само. — С. 12.

4 Терпило П.П. Гете і Шевченко. — Прага, 1922. — С. 38.

5 Йогансен М. Передмова до «Фауста» // Гете Й.В. Фауст., 1926. — С. 4.

6 Свенціцький І. Творчість Гете на тлі доби 1749–1932. — Львів: НТШ, 1932. — С. 67.

7 Там само. — С. 7.

8 Гете та його Іфігенія // Гете. Іфігенія в Тавриді. — Львів-Краків, 1944. — С. 16.



З німецькомовної літературної спадщини Юрія Федьковича до нас дійшло 76 поезій, двоє оповідань і одна драма. Крім художніх творів, німецькомовна спадщина письменника представлена і трьома публіцистичними статтями, цілою низкою листів, різних офіційних документів. Художніми творами німецькою мовою Федькович посів певне місце в німецькомовній літературі. Та безпосередньо письменник був причетний саме до тієї німецькомовної літератури, що розвивалася на Буковині.

Прогресивні німецькі літератори Буковини — а в часи Федьковича їх була вже ціла когорта — звертаються до багатющої скарбниці українського фольклору, до історії та тогочасного життя українського народу. Передові представники культури австрійського і німецького народів, що жили тоді на Буковині, уважно ставляться до корінного українського населення, вивчають його історію, культуру, побут, захоплюються багатим фольклором, популяризуючи його серед німецьких читачів. У 60–70-х роках минулого століття на Буковині склалася ціла «українська школа» в австрійській літературі, найвидатнішими представниками якої були Л. Штауфе-Сімігінович, Й. Г. Обріст, Е.-Р. Нойбауер і К. Е. Француз. На цій «школі» виразно позначилися романтичні традиції німецької та української поезії, власні романтичні уподобання її представників.

Як перекладач українських народних пісень німецькою мовою, як автор творів на українські сюжети, зокрема на теми буковинських народних легенд і переказів виступає у своїх творах, написаних німецькою мовою, і Юрій Федькович. Ю. Федькович, як і С. Воробкевич, а потім інші демократичні письменники Буковини — Є. Ярошинська, О. Кобилянська, О. Маковей, С. Яричевський — ніколи не відмежовувався від демократичної німецької культури, від прогресивно настроєних, передових діячів культури німецького і австрійського народів.

У цьому плані на особливу увагу заслуговує дружба Федьковича з німецьким художником, знавцем класичних мов і європейських літератур Р. Роткелем і німецьким поетом Е.-Р. Нойбауером. Ця дружба з представниками німецької демократичної культури зіграла неабияку роль у творчій біографії Федьковича.

З Рудольфом Роткелем Юрій Федькович познайомився під час свого перебування в Молдавії, у м. Нямці, 1851 р. Роткель був родичем аптекаря Бредемаера, у якого Федькович проходив практику.

Чуйний, благородний, з широким демократичним світоглядом та всебічно освічений Роткель зумів глибоко заглянути в душу юного учня аптекаря і побачити в ньому великі творчі здібності. Роткель був першим, хто помітив літературний хист Федьковича і всіляко сприяв розвитку цього хисту, загальній освіті юнака.

Він і ознайомив Федьковича з творчістю німецьких класиків, з «Історією німецької літератури» А.-Ф.

Вільмара, вчив його латинської та іспанської мов. Німецький митець став першим критиком початкуючого поета. Через багато років у своїх спогадах про Федьковича Роткель напише: «Федькович був уже тоді поетом, коли я познайомився з ним у Нямці; однак писав поезії, наскільки собі пригадую, тільки по-німецьки». Одну зі своїх поезій Федькович присвятив Роткелеві і вписав у його альбом («Du kennst die göttliche Schönheit der Wesen»).

Одним із першовідкривачів поетичного таланту Ю. Федьковича, його щирим другом і порадиником був і Ернст-Рудольф Нойбауер (1822–1890) — німецький поет і прозаїк, фольклорист, громадський діяч, активний учасник революційних подій Відня 1848 р. Протягом кількох місяців видавав газету «Der freie Wiener» («Вільний віденець»), вступив до революційного студентського легіону і став ад'ютантом коменданта революційних дружин генерала Мессенгаузера.

Галина ГУЦЬ

Юрію Федьковичу і діячі німецького та австрійського народів

Уривки з книги
«Юрій Федькович
і західноєвропейська
література»

Під час одного з боїв був тяжко поранений. Після придушення жовтневого повстання у Відні й розстрілу Мессенгаузера Нойбауер, щоб уникнути розправи, переїхав у найвіддаленіший із закутків Австрійської імперії — на Буковину, оселився в Чернівцях і 1850 р. став викладачем історії в гімназії.

У 1855 р. Нойбауер видав у Відні збірку поезій «Пісні з Буковини», в окремих віршах якої («Нова Батьківщина») говорить про палку любов до Буковини, про те, що ця чужа сторона стала рідною йому. Та чи не найбільше захоплення Буковиною, безмежну, синівську прив'язаність до неї, Нойбауер висловив у поезії «Принади» із збірки «Пісні до Амалії» (1854), де є й такі пристрасні рядки:

*Bukowina! Bukowina!
Paradies voll Luft und Segen!
All mein Sehnen, all mein Hoffen
Fliegt nur dir, nur dir entgegen!*

*Du, o schönstes Land der Erde,
Du, mein neues Heimatland,
Spende Segen meinem Herde,
Der mich ewig dir verband*

(165, 38)

Нойбауер захоплюється українським фольклором, збирає буковинські народні легенди. Деякі з них використовує у своїй книжці «Ілюстрована Буковина», яку видає 1857 р. разом із художником Кнаппом. Особливої уваги заслуговує тут романтичне оповідання «Сестри із Шипота», де Нойбауер розповідає про легендарного месника Юрія Гніду. Саме звідси Федькович пізніше запозичив мотив для своїх поезій «Юрій Гніда» і «Шипітські берези». В 1869 р. Нойбауер публікує в Чернівцях свої «Оповідання з Буковини». З 1862 по 1869 р. письменник редагував газету «Bukowina» (переіменована у 1867 р. на «Czernowitzer Zeitung»), яка приділяла багато уваги життю українського населення Буковини.

Федькович познайомився з Нойбауером у 1859 р. «Вернувши уже офіцером в літі 1859 року з Італії до Черновець, — писав Федькович у першій автобіографії, — пізнав'ємся з любим німецьким черновецьким поетом, професором Нойбау-

ером, тому м прочитав мої німецькі думи, котрі ще в Молдавії писав, а той ревний німецький поет так мене полюбив, що я не лише вступ в його високочесний дім отримав, але він мені навіть раз казав, що я в ліриці з кожним німецьким поетом мірятися можу. Скоро німецька часопись на Буковині ожие, то редактором Нойбауер мене вже наперед до удільствовання запросив, і при тій okazji буду міг не лише мої німецькі думи в світ пустити, але й німецький народ з чудеснов народно-руськов поезієв ознакомити, до чого мене Нойбауер, читаючи деякі мої німецькі переводи з руських народних дум, якнайджуче заохочує». Під впливом Нойбауера Федькович почав ґрунтовно вивчати німецьку демократичну літературу, захоплюватись творами Гете, Шіллера, Гайне, Уланда, деякі з них перекладав українською мовою.

У 1862 р. Нойбауер помістив у редагованій ним газеті «Sonntagsblatt der Bukowina» 8 поезій Федьковича німецькою мовою і подарував йому свою збірку «Пісні з Буковини» («Lieder aus Bukowina») з теплим дарчим надписом. Одну з поезій цієї збірки Федькович помістив як заспів до своєї збірки німецьких віршів «Поезії» («Gedichte», 1865). Рядки з поезії Нойбауера Федькович

використав як епіграф до поеми «Циганка». А в 1882 р., видаючи другу збірку своїх німецьких поезій «Над Черемошем» («Am Tschermusch»), він присвячує її німецькому поетові.

Нойбауер мав намір написати спогади про Федьковича. Про це ми довідуємося з невідомого досі листа Нойбауера до одного із своїх кореспондентів від 25.11.1888 р. Однак передчасна смерть не дала змоги Нойбауерові здійснити свій задум.

Німецькомовні поезії Федьковича відзначаються досить великим тематичним багатством та різноманітністю. Об'єктом зображення переважної більшості з них є Буковина, життя її трудового народу, прекрасна природа Карпат. Чимало поезій створено за мотивами гуцульських легенд і переказів.



Юрій Федькович



Значне місце в поетичному доробку Федьковича німецькою мовою посідають і переклади українських народних пісень. Письменник сам зазначив, що це народні пісні, тому їх доцільно розглянути окремо.

Ранні німецькомовні вірші Федьковича позначені великим впливом німецької романтичної літератури. Так, в душі німецької романтичної поезії написані перші відомі нам твори Федьковича «Du kennst...» і «Ruine Nyamz».

Одним із ранніх творів Федьковича є драматична поезія «Die treue Liebe», написана 1857 р. Твір змальовує драму нещасливого кохання юнака й дівчини, перешкодою до одруження яких стала майнова нерівність.

Глибоким драматизмом сповнена поезія «Die hohe Wacht». У п'яти 4-рядкових строфах, органічно поєднаних між собою, поет зумів яскраво й зворушливо показати глибоку трагедію жовніра, що несе варту на кораблі цісарського флоту десь далеко від батьківщини. Сповнений туги й безмежної розпуки, жовнір кидається у вир морських хвиль. Твір перетканий різними повторами, за допомогою яких поет уповільнює розповідь, наголошуючи тим самим, як довго і нудно тягнеться час для жовніра-вартового.

Глибоким трагізмом пройняті поезії «Der Kamerad» і «Der kranke Jäger».

В окремих віршах звучать автобіографічні мотиви. Їх ми знаходимо у поезії «Die Heimkehr», написаній близько 1863 р., коли поет повернувся з війська додому. У насиченості поетичних аксесуарів таємничістю помітні сліди впливу німецької романтичної літератури, зокрема балад А. Бюргера. З другого боку, на образній системі поезії позначився вплив українського фольклору. Тут знаходимо взятє з українських пісень звертання до місяця — «O leuchte ihm heiter, du Mondeslicht», що повторюється декілька разів у різних варіаціях.

Поезія «Die Zigeunerin» заснована на дуже поширеному в українському фольклорі мотиві про отруєння парубка за любовну зраду. На цю тему Федькович створив два українські поетичні твори під тією ж самою назвою. Поему «Циганка» високо оцінив І. Франко, назвавши її гарною, наскрізь оригінальною, що виблискує «живим гуцульським колоритом». Гуцульський колорит Федькович зберіг і в творі німецькою мовою. В поезії «Dir Zigeunerin» також відчутний вплив

«Лорелей» Гайне: вірш написаний тим самим розміром (дольником), що і балада Гайне, має однакову з нею строфічну будову.

Відома балада Гайне настільки захоплювала уяву Федьковича, що він, можливо, й зовсім не свідомо, потрапляв у її ритмомелодіку та робив з неї дрібні запозичення, ремінісценції. Інколи ж повністю будував свій твір за її зразком («Biskof»). Це і пейзажний антураж (гора над річкою) і загадкова постать з народної легенди (у Федьковича — біс-скрипаль, у Гайне — рейнська німфа).

Особливу групу німецьких віршів Федьковича становлять ті, в яких письменник опрацьовує теми і мотиви, запозичені з німецької класичної літератури. Переспівуючи окремі німецькі поезії українською мовою, Федькович іноді створював свої німецькомовні варіанти оригіналів. На тему поезії Гете «Der Fisher» (про водяну німфу, яка заманила юнака в підводне царство) маємо у Федьковича два німецькі варіанти під назвою «Die Tschere muschnixe». Мотив поезії Гете «Heideröslein» (про юнака і рожу) звучить у сонеті «Die Rose und der Schütz» і у двох віршах під назвою «Die Kaiserrose». Мотив балади Шіллера «Die Alpenjäger» (про юнака, якого перестерігає в горах якась надприродна сила) — в поезії «Die Fichtenfürstin». На тему балади Гайне «Die Lorelei» маємо у Федьковича німецькомовний варіант «Die Tschere muschmaid». Тобто Федькович опрацьовував мотиви тих німецьких поезій, які були створені їх авторами на основі фольклорного матеріалу. Саме це давало можливість Федьковичу легко переосмислити їх зміст: буковинський письменник переносить героїв німецьких балад з Рейну на Черемош, з гори над Рейном — на Сокільський верх, з Альп — у Карпатські гори і надає їм рис, які роблять їх близькими до героїв українського фольклору.

Творчо використовуючи у своїх німецьких поезіях мотиви та образи українського фольклору, Федькович водночас упродовж майже всього творчого життя займався і перекладами українських народних пісень німецькою мовою.

Федьковичеві переспіви українських народних пісень німецькою мовою — вагомий внесок у справу популяризації української пісні серед німецькомовних читачів Європи, в справу духовного зближення народів.

Київ

Полк проник через Свидовець у погідне, як на цю пору, Закарпаття. Квартирмейстери розгруппували солдатів на відпочинок у невеличкому селі на підгір'ю. Вранішнє сонце освітіло фіолетово засніжені градени. Солдати розмовляли на вуличках з молодіцями у широко гаптованих кожухах і рясних, як у циганок, спідницях, їм відповідали якимсь потворним за формою, але милозвучним сленгом, однак далі їй ця менш-більш зрозуміла говірка щезне, їй, окрім солдата-буковинця чи подолянина з Надзбруччя, не буде з ким слово мовити. Нойбауер пообіцяв надрукувати в своїй «*Vukowine*» кілька Федьковичевих віршів, писаних німецькою мовою. Кобилянський і Горбаль нищівно його розкритикували, та чи зможе він писати в чужій стихії рідною? Тільки чужої землі їй привиди арпадів і куруців уже ширяли над ним, він починав думати німецькою.

Ой, вистачило б на десятих тих його перевтілень різного роду. Він безнастанно боявся, що й сам духовно звиродніє або збожеволіє. Сходячи до Сторонця з Бікового каменя, він з болем згадував свої поневіряння і в тисячний раз шкодував, що немає з ним його друзів-побратимів.

Тепер він сам себе заслав. Це вже очевидно. Ось над тобою твої «висячі сади», поламани буревіями. Тут ти можеш стати тільки поетом катастрофи. Не збудуєш тут свого укріплення, будь ти й одним із Сангало. І тут тобі доведеться захищати фортецю Габсбургів, яка височіє над слов'янством майже від Псевдомаврикія і Йордана, сказав би Нойбауер...

Із цим «блискучим німцем» Федькович заприятелював у листопаді 1859 року. Він зацікавився можливістю надрукувати свої поезії в його газеті. Відрекомендували Нойбауера трохи сумбурно: викладач Чернівецької гімназії, вчився у Празі й Відні, брав участь у студентських виступах і змушений був податися в глуху провінцію, інакше йому загрожувало заслання в солдати. Та щороку мандрує по Європі з поетичними імпрровізаціями. Людина з філософським складом розуму, бездоганно знає історію, взагалі відзначається дуже широкими пізнаннями, бо ж і талант імпрровізатора — ознака високої духовної освіти. Вроджене почуття гумору, невичерпна дотепність і поетичний літ мислі дають йому змогу заволодіти будь-якою публікою, на всіх зібраннях він за кілька хвилин стає кумиром. Розум цей якийсь барвісто-стрімкий, всеосяжний і чистий, чародійно невинний. Та Нойбауер — залюбник і дуже непрактична людина.

Аж ось десятого листопада Федькович одержує Нойбауєрове запрошення завітати до нього додому на вшанування сотої річниці з дня народження Шіллера. Федькович не мав іншого одягу, крім офіцерського мундира. Безконечно соромливий і не отесаний спілкуванням із освіченими і вільними в своїх стосунках зі світом людьми, він довго вагався, та, коли можна так висловитися, переміг не Нойбауер, а Шіллер...

Нойбауер зустрів Федьковича привітно, широко всміхаючись, наче давно знав поета. Федьковичеве зніяковіння вмить розвіялося, хоч побачив він вишукано зодягненого красеня, високочолого, з вусами клинчиком, розумними та уважними темно-синіми очима і буйним вороним чубом. Нойбауер вийшов до гостя на скляну веранду по підруч із дружиною — сухорлявою, набагато старшою за нього жінкою; очі її підозрілі блукали чогось зокола, відтак вона їх опустила, ніби підсвідомо пересвідчилася, що саме з цим офіцером її чоловік прогулює ночі між чернівецькими дівчатами легкої вдачі. «Блискучий німець» привітався своєю мовою, та одразу перейшов на французьку, наче приймати гостя йому було пристойніше саме на цій мові,

вкрапляючи в бесіду веселі дотепи, сповнені гнучкішого смислу. Федькович теж відповідав французькою, щось мовив невпопад, його охопило сум'яття, щось просто прослухав і почервонів, як завжди густо, похопившись, що застиг перед Нойбауєром у байронівській позі, яка означає тільки те, що ти невихований.

— Поворот Фаустів до шаблонного світогляду народжує міщан... — Нойбауер підхопив його під руку і запровадив до зали-вітальні. — В нас усе природно, тут, у цьому домі, дозволена воля думки. Бо в глибині й висоті людського духу, загальнолюдське в радощах і стражданнях окремої людини, в її устремліннях і діяннях, у її долі — предмет мистецького дослідження. Творчість — це не просто втілення спостереженого матеріалу в формі «прекрасного». Це біль, це безперервний діалог з часом і світом.

Федькович відповів невимушено, нічого не беручи на себе, словами Фейєрбаха:

— І все-таки перша передумова діяльності письменника — самого себе визначити і самого себе обмежити.





Нойбауер засяяв:

— Дякую, пане Федьковичу. О, як це слушно! «Автор мусить відособитися від себе, геть відкинути свій внутрішній світ; те, що він знає, що в ньому неподільно ціле, він мусить порвати...» І опустимо всю іншу подрібнену масу доказів Фейербаха...

— Услід за Платоном і Арістотелем...

— Є взірцем Шекспір, а за Шекспіром Шіллер, — погасив інші голоси своїм вишколеним, сценічно поставленим тенором Нойбауер, — є і залишиться — роздробитися — але у значному — до тих меж, щоб створити гармонію цілого, єдність цілого, створити світ і всесвіт з мудрістю використаного матеріалу, як це зробив сам Господь.

— Бог і Бог ваш, а словами Фейербаха — природа, — мовив якийсь зовсім кволий юнак (більше Федькович його і не чув, і не бачив), — дії з ошадливою мудрістю, навіть монстрів народжує тільки там, де себе обмежує.

— Браво, хлопчику, — кинув назад себе Нойбауер. — Обмежує, щоб не вмерти. Хоч людина, яка себе обмежує в ставленні до своєї матері завжди вмирає раніше за матір. Тим більш загине вона раніше, якщо себе не обмежує в ставленні до матері.

Федькович зрозумів, що трапив на дискусію-гру: Нойбауер, господар і артист, до його приходу почав розбуджувати гостей з повсякденної меланхолії, щоб вечір вшанування Шіллера не звівся до реферату про його життя і творчість, а став розмовою і про творчість взагалі, і, як він потім сказав, про творчість — як саму природу та все існуюче, бо природа, і все суще — це безперервна творчість. Тільки людина, крім геніїв, творить «масою»: сіє, а вже думає про жнива.

— Художник, — мовби вирішив підсумувати розмову той же кволий юнак, — завжди оперує фактами науки і досвідом мистецтва. Історія для нього — тільки живий матеріал, який він досліджує. Отже, наївно йому приписувати обізнаність геть з усім на світі. Він володіє апаратом дослідження і матеріалом, все інше — праця.

— Його розуму й серця... — додав Нойбауер.

У присутності Нойбауера словесні дуелі не перетворювалися в баталії, як це бачив колись Федькович у Роткеля. Але суперечка охопила всю величезну залу, прикрашену скульптурами великих мислителів і митців, а господар несподівано виникав то в одному кінці, то в другому, мов шаблею, розрубував якісь логічні зв'язки, які могли перетворити розмови в нудне копірвання у вічних істинах, то лиш жартом, афоризмом чи коротенькою реплікою на кшталт: *pensar, dudar* (думати — це сумніватися) або *poeta nascitur, non fit* (поетом народжуються, а не стають). «Цей Нойбауер справді якийсь веселковий, — подумав Федькович. Ще раз порівнюючи цей вечір

із зібраннями у Роткеля, остаточно допевнився, що поети і письменники на кілька голів перевершують художників. Звичайно, він мав на увазі його сучасників, а не античних митців чи митців Відродження. — Ті думали про святість вітарів, капітал їхньої віри — не жалюгідна лепта бідного Роткеля».

— Ви переконалися, — узяв його під руку Нойбауер, — що думка народжується не в зіставленні фактів історії і не в наслідуваннях мудреців? Так, думка народжується в струсі уявлень. Ось люди почали мислити. Я ворог містичного патріотизму, а мої приятелі з кафедр ладні були перетворити шіллерівський ювілей на демонстрацію німецької «вищості»... Ще чекаємо пресвятого духовенства. Ці пузаті ченці завжди примушують когось чекати. Навіть Шіллера. Лиш до вина і закусок *wie die Motten ums Lichf flien*. Погляньте: ген там, біля Шіллерового погруддя в колі панночок, у малиновій оксамитовій сукні з турецькою хусткою поза плечі. Емілія Марошані. Познайомити вас із нею? Ні, ми це зробимо колись пізніше, у неї вдома. Правда, вродлива? Чарівна! А вибрала місце біля самого ювіляра, щоб усі бачили її. Донька збіднілої вдови. Ви чудово володієте французькою, сподобається з першої хвилини і матері, і доньці, якщо скажете, що бували в Парижі. Вони закохані в столицю Франції, якої ніколи не бачили. І, мабуть, не побачать. Чарівна дівчина, чи не так? Та одійдімо кудись у тінь, бо припали до неї очима, як Фауст і Мефістофель, на мене вже дружина поглипує з найжорстокішим за всі часи осудом. Знову матиму нагінку. «Я ж казала, що *Muhlsteine wergen nicht mosig*». Вона в мене любить сердитися без причини, часто покидає і скаржить, та загалом золота жінка. Я їй завдячую усім, що зі мною і в мені, без неї давно вже сказав би світові «доброї ночі». Флінтак, ректор нашої гімназії, погрожує, що прожене мене з роботи за образи, яких я нібито завдаю дружині. Він захоплюється моїми візіями та імпровізіями і цього не вчинить, — та й Гакман цього не допустить, — але клопіт деколи маю. Це якийсь жовчний і сухосердний тип, ні на йоту уяви - все в нього з книги і для книги, канонічна гнида і наклепник, одначе в моєму становищі слід тільки коритися і зі всім погоджуватися... Треба вас познайомити з Кобилянським і Горбалем. Чудові хлопці. Теж відкладемо до вечорниць у Марошанки.

— Нойбауер розсміявся. — Ми вам не дамо пропасти серед тупорилих мужланів у мундирах із золотими нашивками. Я їх минаю десятою дорогою, так вони смердять кінським потом і сечею. Ви прогніваєтесь на мене, що я кажу так?

— Що ви, шановний! Адже ви це без *sine ira et studio*. Вони поплескали один одного по плечу, і Нойбауер пішов назустріч «божій челяді» — почали сходитися чернівецькі священники.

УКРАЇНЦІ В ПОВОЄННІЙ НІМЕЧЧИНІ Й АВСТРІЇ

Володимир Маруняк.
Українська еміграція
в Німеччині і Австрії
по другій світовій війні, т. 1.
Роки 1945-1951.
Мюнхен, 1985



У багатьох країнах світу можна зустріти українську повоєнну еміграцію. І, як правило, більшість її перейшло на Захід через Німеччину.

Доктор Володимир Маруняк у своїй дослідницькій праці «Українська еміграція в Німеччині й Австрії по другій світовій війні» досить детально розповідає про їхнє вимушене перебування серед німців і австрійців. Правда, вже з перших сторінок читача зацікавлює нелегка доля українських емігрантів, які взимку 1943 року змушені були покидати рідні домівки в Лівобережній Україні й поспішати перед відступом гітлерівського вермахту вирватися з-під нової більшовицької окупації, яку несла Червона Армія.

Ці валки українських утікачів, що сунули в запілля німецького фронту, щодня наражаючись на нальоти радянських партизанів чи облави поліції, таки добралися до рейху. А далі? «А там — розподільчі табори, німецькі «арбайтсамти», індустрія і сільське господарство в Шлезії, в Бранденбургу чи в Баварії. Ви в зубах німецької воєнної машини, а над вами гудіння бомбовиків, недоспані ночі, «баланда» й «праці за безцінь».

Справді, багато трагічного, як пише В. Маруняк, криють у собі ті слабо заторкнені нашою публіцистикою місяці евакуації, коли з грудкою землі на серці українська людина покидала рідну стріху і крізь фронти продиралася в невідоме майбутнє.

Але коли вже прийшли західні альянти і помістили прибульців зі Сходу в табори, то українці не впали в розпач, хоча й небезпека підстерігала постійно. Наші співвітчизники, чекаючи на вирішення своєї долі, не сиділи, склавши руки. Вони вчилися, розвивали свою культуру, зайнялися видавничою справою. Список публікацій сягає понад півсотні сторінок.

А ще ж вирувало політичне життя. Зокрема, в таборах Німеччини та Австрії відновили діяльність такі українські партії, як соціал-демократична робітницька, соціалістів-революціонерів, соціалістично-радикальна, з яких потім витвориться Українська соціалістична партія, тощо.

Звичайно, книгу В. Маруняка треба ретельно читати, що дає усвідомлення витривалості й терпимості українців, здатності за будь-яких обставин зберегти себе. Перекоаний, що рецензована праця прислужиться всім, хто цікавиться цією сторінкою в історії українського народу.

*Володимир СЕРГІЙЧУК,
професор Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
доктор історичних наук*



«...Що ж це, до біса, за люди, які не хочуть повертатися додому? Адже війна закінчилася. Це, мабуть, якісь виродки! Але чому їх так багато — сотні тисяч? Чому деякі з них готові поповнити самогубство, замість того, аби радіти й просити від нас провіант на дорогу до своїх..?»

Такі й подібні запитання виникали у тих офіцерів і рядових солдатів військ західних альянтів, які в 1945–1947 роках на території окупованої ними Німеччини та Австрії організували передачу сотень тисяч людей — громадян (і не громадян) СРСР радянським військово-енкаведистським органам з метою повернути їх «на батьківщину».

Солдати альянтів, які тільки й мріяли про чим скоріше повернення до своїх сімей, на свою батьківщину були приголомшені опором тих, які ні за що не хотіли додому, вони не сприймали весну 1945 року, не помічали, що квітують кущі, дерева. Їм, якщо взагалі могли спати, снилися кошмарні сни, вони ридали, навмисне калічили себе.

Зацитуймо ще раз І. Багряного з його памфлету «Чому я не хочу вертатись до СРСР?».

«Для європейців і для громадян всіх частин світу (крім СРСР) дивно й незрозуміло, як-то може людина утікати від своєї Вітчизни і не хотіли вертатись до неї. То, мабуть, великі злочинці, що бояться кари за свої великі гріхи перед своєю Вітчизною..? Мені моя Вітчизна сниться щоночі. Вітчизна моя, Україна, одна з «рівноправних» республік у федерації, званій СРСР... і все ж я не хочу нині вертатись до неї. Чому? Бо там більшовизм. Цивілізований світ не знає, що це значить, і може навіть не повірить нам. Та, слухаючи нас, мусить поставитися до того уважно».

На час виходу полум'яного памфлету І. Багряного (1946 р.) «цивілізований світ», тобто західні альянти, які вершили долю сотень тисяч утікачів з комуністичного раю, розкиданих по таборах «Ді-Пі» в Німеччині, Австрії, Італії, тощо уже почали переосмислювати свою політику видачі «остарбай-

терів», втікачів і полонених, тих, що не хотіли повертатися на батьківщину, радянським органам. Безперечно, зробив своє і памфлет І. Багряного, перекладений різними мовами світу, кілька разів перевиданий, розповсюджуваний серед утікачів і серед військових. Але найвагомішими аргументами, аби переглянути дотеперішню практику, були численні випадки добровільно заподіяної собі смерті тих, які були вже приречені, яких під конвоєм везли й передавали сталінським опричникам протягом 1945 року. Вже надходили й

відомості про те, як радянський режим прийняв і повісив у себе, вдома з першими групами репатріантів. Узагальнюючу монографію на цю тему написав англійський історик Ніколай Толстой «Жертви Ялти». Згадує про долю «поверненців» і О. Солженіцин у тритомнику «Архіпелаг ГУЛАГ» (дивись, напр. розділ «Тавесна»). Сталося те, що

передбачав 1942 року Олександр Довженко, записуючи у своєму щоденнику (12 липня):

«Чи подивлюся на пустелі, на кладовища, чи поплачу на руїнах і перелічу мільйони втрат? А потім умру од горя, щоб не бачити, як заселятимуть тебе, мати моя Україно, чужими людьми, як каратимуть твоїх недобитків синів і дочок за німецьке ярмо, за німецьких байстрюків, за каторжну працю в Німеччині, за те, що не вмерли вони з голоду і діждалися нашого приходу. Прокурорів у нас вистачить на всіх... Всі цілі й здорові, як ведмеді, і досвідчені в холодному своєму фахові. Напрацьовані краще од німців ще з тридцять сьомого року».

Так воно й сталося. Хіба не мав правоти О. Довженко, коли в іншому місці свого щоденника записав: «Раніш солдату, що втік з полону, давали нагороду. Зараз саджають у тюрму».

А яким було після війни ставлення до тих громадян СРСР, що вижили на окупованій території? Всі вони носили тавро потенційного зрадника, завербованого шпигуна. Вони стали громадянами другосортними. То що вже казати про тих, які поверну-

Іван ГВАТЬ

«НЕЗОРНА НИВА» новітньої історії українського народу

«Я один із тих сотень тисяч людей-українців, що не хочуть вертатися додому, під більшовизм, дивуючи тим цілий світ».

Іван Багряний, 1946 р.

лися добровільно чи примусово із Заходу, з полону, з рабських робіт у III Рейху, і тих, що втекли перед більшовиками й знову опинились у їхньому царстві, власне, зокрема — українців, яких Сталін усіх мріяв переселити в Сибір?!

Досі, навіть у незалежній Українській державі, не було започатковано широкомасштабної роботи комплексного вивчення об'єктивної історії цього феномену під назвою «остарбайтери», їхньої долі й поневірянь у Німеччині а після повернення — «на батьківщині», а також і історії тих, які нізащо не хотіли повернутися додому після 1945 року. Історію сотень тисяч осіб, що пережили облоги в таборах утікачів на території Німеччини, Австрії, Італії, ставлення до них представників західних альянтів і підступні спроби радянських органів НКВД-СМЕРШу захопити їх та повезти... в «Сибір неісходиму». Звісно, раніше про такі дослідження не могла йти мова, однак нині, коли все-таки є доступ до архівів, до документів радянських репресивних органів, коли ніщо не заважає опрацюванню низки спогадів про цей період, що їх опубліковано українцями на Заході, такі узагальнюючі дослідження вкрай важливі, оскільки йдеться про новітню історію України, її народу. Йдеться про справжні «білі плями» історії України XX століття.

Одним із таких спогадів про те, як група українців у Німеччині уникала в 1945 році примусового переселення до СРСР, є спогад І. Захарівського-Лісковського (справжнє ім'я Іван Дубровський) під назвою «Хочемо одного — бути вільними. Коротка історія української групи Ваймар-Герсфельд-Канштадт-Герфа-Герсфельд» (Женева, 1947).

Це, 28-сторінкове циклостильне видання (формату А-4) заслуговує на увагу, власне, як свідчення людей, які дивували світ, не бажаючи повертатися на батьківщину. Слід сказати, що питання примусового переселення українців після 1945 р. з території Німеччини й Австрії підняв В. Маруняк у книжці «Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні, т. І. Роки 1945–1951» (Мюнхен, 1985). У книзі оприлюднено важливі статистичні дані стосовно української людності на згаданій території, уривки спогадів про ситуацію в поодиноких таборах скитальців, у яких мала місце акція примусової видачі людей радянським органам, спротив цьому тощо. В. Маруняк пише, що він не зміг використати «всі матеріали, що зберігалися у Відділі Інформації ЦПУН (Центрального Представництва Української Еміграції — І. Г.) у Франкфурті-над-Майном, де в 1947 р. працював автор, які зачіпали примусову репатріацію та її перебіг».



Головний вхід до одного з таборів українських втікачів у Німеччині.



Отже, якщо ці матеріали збереглися, то вони становлять для історика значний інтерес, бо йдеться про «незорану ниву» новітньої історії українського народу.

Ось кілька основних даних про муравлисько людей різних національностей, що виросло на території Австрії та Німеччини в результаті Другої світової війни і яке зменшувалося внаслідок репатріації.

До 30 червня 1947 року з території Австрії було репатрійовано 870102 особи, з території Німеччини — 6 173 213 осіб. Мова йде про громадян не тільки СРСР, а й інших країн, які згодом опинилися у сфері впливу СРСР. Серед цієї кількості людей, згідно з даними Н. Толстого, в III Рейху на примусових роботах працювало під час війни 2 800 000 радянських громадян, з яких наприкінці війни приблизно 2 мільйони залишилися живими. Інша категорія — сотні тисяч людей, що діждалися закінчення війни в Австрії, Німеччині, Італії та в інших країнах — це військовополонені, колишні громадяни СРСР, які добровільно зголосилися на службу в німецькій армії. Майже 1 мільйон осіб. Жодна держава не знала такого феномену, щоб її громадяни масово зголошувалися до війська — ворога власної держави.

Це свідчення того, що означала для тих людей сталінська «вітчизна»; вони прагнули, хоч і в уніформах Вермахту, воювати проти сатанинського режиму в СРСР.

Крім цих двох категорій людей на окупованих західними альянсами територіях опинилися після закінчення війни сотні тисяч осіб зі Сходу, які утікали

перед Червоною армією, перед більшовиками. Точну цифру цих утікачів навряд чи можливо визначити.

Для радянських репатріаційних органів усі ці люди мали підлягати репатріації до СРСР.

У першій фазі акції повернення «на батьківщину» громадян СРСР (кінець 1944–1945 рр.) відповідальні за це військові західних альянтів, зокрема Великобританії, дуже широко інтерпретували Ялтинську угоду про обмін полоненими та репатріацію до СРСР. Радянським органам, про що йде мова у книжці Н. Толстого, британці передавали навіть людей, які ніколи не були громадянами СРСР або були під захистом міжнародних конвенцій щодо втікачів, полонених тощо. Щойно численні випадки самогубств тих осіб, яких остаточно визначено для примусової репатріації, сколихнули як військові кола, так і громадськість західних країн. Почалася переоцінка існуючої практики й співпраці з радянськими органами.

Так, від 1 липня 1947 року до 28 лютого 1949 року в напрямі на Схід репатрійовано «тільки» 62 621 особу, натомість 408 067 особам уможливлено переселитися в країни західного світу.

Це лише деякі основні статистичні дані, уточнення і поглиблення яких залишаємо історикам-спеціалістам.

Для того, аби наблизити до читача переживання тих українців, які нізащо не хотіли після закінчення Другої світової війни повернутися з окупованої Німеччини додому, пропонуємо фрагменти спогадів І. Захарівського-Лісовського.



Табір «Запоріжжя» в Госляр-Ліндерман (Німеччина), 1949

«В часі розвалу гітлерівської Німеччини сотні тисяч українців і (люди) інших національностей кидали самовільно працю на фабриках та в сільському господарстві, не дивлячись на небезпеку з боку конаючого вже в передсмертній агонії, але все ще страшного для нас, чужинців, «унтерменшів», рабів III Райху, німецького Гестапо та есесменів, пробивалися хто міг на захід, в бік англоамериканських збройних сил, щоб не попасти до рук «визволителів Європи», російської червоної армії та ненаситного, кровожадного советського НКВД. Багатьом з нас пощастило: ми уникнули і німецького Гестапо, і советського НКВД, віддавшись під захист західних альянтів.



Табір у Берхтестадені



Табір у Пененбургзі



Табір «Фрайман» у Мюнхені

Велика група втікачів-українців скупчилася в районі Ваймару в Тюрінгії, куди в першій половині 1945 р. прийшли американські збройні сили. Ця група складалася з примусово вивезених на працю, з евакуйованих і з тих, що емігрували на захід в демократичні країни з причин політичного, релігійного й національного переслідування. Тут були й колишні советські піддані зі східних українських земель, кубанці, буковинці, закарпатці і старі емігранти ще з часів визвольних змагань 1917–1920 рр. — сини й доньки з усіх широких просторів України».

У Ваймарі українці zorganizували Допомоговий Комітет для правової, моральної і матеріальної опіки тих, які не хотіли повертатися на Схід. Американська військова влада «де юре» не визнала Комітету, однак на його діяльність «не могли спокійно дивитися советські зв'язкові офіцери, які вели широко кроєну акцію за поворот на «родину». Веймарський комітет і вся численна група українців-неповоротців, політичних емігрантів були для них небажаним явищем. На всі їхні пропагандистські заходи ми відповідали ще більшою згуртованістю та опором, хоч сотні агентів (вони) засилали в наші лави. Та ми їх виявляли й ізолювалися від них. Тоді вони перейшли до улюбленого і перевіреного способу — фізичного терору. «Молодці» з червоними зірками на грудях почали поодиночці виловлювати наших людей в селах і на вулицях, і відправляти до всім відомого табору Бухенвальд, де вже НКВД в колишніх катівнях Гестапо відкрило свої каземати і мордувало людей своїми звичними методами»...

«Наше неспокійне життя ще більше ускладнили чутки, що за Ялтинською угодою провінція Тюрінгія має відійти Советам. Люди були стривожені, не було жодних транспортних можливостей, щоб виїхати на Захід. Надія була лише на власні ноги. Коли чутки стали дійсністю, Комітет вжив заходів, щоб знайти засоби вивезти старих, хворих та жінок з малими дітьми, які самі не могли іти. Решті людей давалися спрямування в англійській мові, виготовлені ротаційним способом в самому Комітеті, й поради, куди рухатись і де скупчуватись... Частина членів Ваймарського Комітету, Оргбюро Централі та філія Червоного Хреста зупинилася в прикордонному містечку Герсфельді (пров. Гросс-Гессен). В околиці цього міста стояла покинута господарями цегельня, навколо неї кілька дерев'яних, напівзруйнованих бараків, де жили в свій час



«остарбайтери» — раби III Рейху. В цій цегельні відновив свою роботу Комітет, поповнений новими людьми. Більше трьохсот людей розмістилося в бараках та під піддашшям цегельні, щоб перепочити та обміркувати, що робити далі. Частина наших людей американці направили в репатріаційний табір УНРРА. При реєстрації службовці УНРРА не хотіли визнавати української національності й писали лишень «полен» або «рашен». Наші люди рішуче запротестували проти такої настанови, і УНРРА, мабуть уперше в своїй, хоч і короткій історії, зареєструвала нову національність — Українців. Та ще більше вони були здивовані, що ці українці не збираються репатріюватися, а залишаються в еміграції. Так виникли перші колізії між нами, тими, що не хочуть репатріюватися, і установою, яка покликана для того, щоб репатріювати».

«Частина людей, відпочивши кілька днів, рухалася далі в район Франкфурта та Ганновера, а на їх місце прибували все нові. За час існування табору на цегельні, через нього пройшло більше двох тисяч людей, яким була надана юридична, моральна і матеріальна або медична допомога. Та недовго ми відпочивали. Наш табір стали відвідувати советські старшини і агітувати за поворот «на рідину»... Після советських відвідин люди почали розбігатись на села, боячись примусового повороту туди, звідки вони втекли з великими труднощами. Група людей, біля 200 чоловік, разом з Комітетом вирішила захищатися організовано. Тоді на цегельню приїхав сам начальник репатріації, генерал Голиков зі своїм штабом (десять старшин), в супроводі американських офіцерів. Побачивши український національний прапор, він почав кричати на всіх, погрожувати, називати «фашистами». До речі, і він, і всі советські старшини були п'яні. П'яним, хрипким голосом він вимагав арешту членів Комітету, негайно зняти український прапор і всіх відправити в советський репатріаційний табір. Поводив себе цей типовий НКВДист весь час грубо, кидав всякі непристойності в наш бік. Дійшов до того, що американці змушені були зауважити йому, що так вести себе йому не личить. При від'їзді він нам прирік, погрожуючи кулаком: «на дні океана найду вас і унічтожу». Однак американці не дали йому більше кричати і повезли геть з табору».

Далі в спогадах ідеться про несподіване оголошення американської військової адміністрації про перевезення українців не до табору в м. Карлсруе,

а до «Функерказерне» в м. Канштадт біля Штутгарта. Табір був «перехідним-репатріаційним». І знову хвилювання. «24 серпня, десь о 21-й годині директор УНРРА Бічер повідомив керівництво української групи, що вранці буде вивезено українців до іншого табору. Пояснення — куди саме п. Бічер відмовився дати, заявивши, нібито й він сам цього не знає і що вранці довідається й скаже. Український Комітет попередив п. Бічера про небажання української групи репатріюватися чи можливої депортації до советського табору. Комітет уповноважив шістьох членів керувати українською групою під час наступних подій. 25 серпня рано американське військо оточило табір. Директор УНРРА п. Бічер наказав усім українцям виходити на двір сідати в автомашини. Шість українських уповноважених заявили Бічеру, що просять повідомити, куди українська група має їхати, і що їхати у невідоме усі українці відмовляються. Тоді було запрошено уповноважених до контори, ніби для переговорів, там їх заарештовано. Українська група, побачивши безпричинний арешт своїх представників, зрозуміла, що йдеться про щось зле і кинулася в прорив. Оскільки табір мав багато виходів і перелазів, які не всі були вартовані американськими вояками і польською поліцією, то в такий спосіб з табору врятувалися, покинувши речі непризволяще, більша частина українців — 206 чол., враховуючи дітей, жінок і старців. Вони опинилися під голим небом, серед руїн і садків зовсім чужого для них міста. Німецьке населення гуманно поставилося до нещасних втікачів: декого приютили на ночівлю, особливо з малими дітьми, майже всі господарі частували своїх невірних гостей овочами, але основну допомогу, звичайно надавали своїм братам українці, що мешкали приватно в Штутгарті й навколишній таборах. (...) Решта українців, що не встигла або з різних причин не могла втекти з табору, була примусово навантажена на авта американськими солдатами. Солдати, а особливо польські поліцаї, які найретельніше допомагали депортувати українців, тягнули людей, в тому числі й жінок з дітьми, вкидали в авта, підштовхували прикладами; речі просто викидали з вікон другого й третього поверхів. Щоб «вилапати» всіх дощенту українців, поляки нищпорили по всьому таборі й вказували американцям на тих, яких опізнавали як українців».

Автор спогадів не замовчує і випадків аморальної поведінки деяких представників американської організації УНРРА, які з різних причин іноді

схилилися радше до того, аби передати українських скитальців органам СРСР. Була це наївність, іноді байдужість, але й випадки свідомої діяльності на користь радянських органів.

Завершуючи спогади у січні 1947 року автор пише:

«Коли закінчиться репатріація — нічого не відомо, бо це тримається в таємниці, а УНРРА боїться політичного шуму та галасу навколо цього. В таборах і скрізь виголошують високогуманні промови про захист ДП, але дійсність сувора. Надія на Бога, що може Всемогутній врозумить і поверне на добрий шлях людських чеснот сильних світу цього. Одне, що окрилює нас всіх — це віра в перемогу Добра над Злом».

Підсумовуючи зміст цих спогадів можна сказати, що в них домінує інстинкт самозбереження, який виявляється в різних формах — від тверезих міркувань, як захиститися законним шляхом до елементарного страху перед вивезенням «на рідину», до СРСР. Це було характерним для сотень тисяч українців — «рашен» і «полен», що після війни опинилися на території Німеччини, Австрії, Італії. Крім тих, що повернулися добровільно, тисячам, на жаль, не пощастило; їх не врятував ні інстинкт, ні здоровий глузд, ні «хитрість» — їх було передано радянським органам...

У зв'язку з цими подіями потрібно також нагадати зміст брошури, виданої 1947 року «Укрполітвидавком» у Києві під назвою «На рідній Україні», призначеної для тих, яких радянський режим ще прагнув заманити до сталінського раю. Брошура відкривається портретом вождя народів і текстом радянського гімну в українському перекладі (може один із останніх перекладів українською мовою), далі — уривок з «поєми»: «Слово великому Сталіну від українського народу». Відтак «листи» від «щасливих, що повернулися», із закликком: «Повертайтеся, наші рідні».

«Я дізналася, що там, на чужині, у таборах для радянських громадян, ворожі нашій країні люди розпускають брехливі чутки про те, начебто в Радянському Союзі до нас, репатріюваних, ставляться з презирством, з підозрою, переслідують нас. Не вірте, дорогі брати і сестри, цим наклепам на рідну радянську країну! Повертайтеся додому! На вас тут чекає гостинна зустріч, вільне життя і творча праця» (Ганна Єфімова).

«Нас визволили американські війська. Ніколи не забуду цього дня... Але звідкись до нас проникли чутки, що в Радянському Союзі нам не дозволять жити дома, що нас висилатимуть у Сибір... На Україну ми їхали в хороших, чистих вагонах. На



П. Елеонора Рузвельт, дружина президента США, серед українських скитальців у Цуфентаузені (Німеччина)



протязі всієї подорожі були забезпечені продуктами харчування... Тут ми остаточно переконалися, що всі провокації про безправ'я репатрійованих — брехня. Коли я повернулася додому, то почала працювати у міському виконавчому комітеті. Тепер я працівник радянського апарату». (Ніна Шамріна, м. Макіївка).

«Я тепер громадянка великого Радянського Союзу. Я живу в тій країні, де Радянський уряд і великий Сталін щоденно піклуються про добробут людей, про щастя матері й дітей». (Ольга Зеленко, м. Кривий Ріг).

«Не віряться мені, що я знову на свободі, в своєму рідному селі, серед рідних і близьких... На все життя запам'ятався мені день 5 травня 1945 року... Бійці Радянської армії нагодували нас, взули, одягнули, посадили у вагони і побажали на дорогу щастя». (В. Дмитрова, с. Судичівка Ріпкинського району на Чернігівщині).

«Та ось тільки червоні воїни славні 21 січня 1945 року нас з неволі страшно звільнили, знову ми люди стали. Я мов би народилася вдруге. Прибула в Мену, в рідний колгосп, ланковою стала, боротьбу за високий урожай організувала...». (Катерина Назаренко, с. Мена на Чернігівщині).

«Ми ще були в дорозі, а нам уже тут готували зустріч брати-українці. Під час подорожі для нас були створені такі умови, що ми навіть відпочили... Всюди нас добре харчували, влаштували для нас культурні розваги, забезпечували всім необхідним... Обрав собі Криворіжжя і оселився на шахті ім. Карла Лібкнехта... Ми живемо в двох просторих кімнатах, в привабливому особняку, що стоїть серед розкішних фруктових дерев... виконуємо норми до 200 процентів... Як шахтарі одержуємо щодня по кілограму хліба, жири, м'ясо, безплатно сніданок з трьох страв». (Василь Бензак, бурильник шахти ім. К. Лібкнехта, Кривий Ріг).

«Нас до міста (Дніпродзержинська — І. Г.) прибуло 12 родин, і кожна зразу ж одержала квартиру і все необхідне для хатнього вжитку» (Броніслав Сурвиллов).

«Дорогі земляки українці! Ми хочемо розповісти вам про те, як нас тут зустріли і як ми живемо... Радісно зустріли нас на радянській землі. Коли ми сходили з пароплава в Одесі, назустріч нам вийшли сотні людей. Грав оркестр. Представник радянського уряду на мітингу, що відбувся в порту, закінчуючи свою промову, сказав: «Ви — діти Радянської України, просимо завітати!» Два тижні ми прожили в одеському будинку відпочинку. Нас



Врятовані перед репатріацією до СРСР українські діти, 1951

добре харчували. Ми відвідували кіно, театри, слухали лекції» (Федір Левчик, Юрій Попович, Василь Щур, Яків Лисько, Йосип Фадевич, Микола Низевич, Олександр Шевчук, Дніпропетровськ).

Ось уривки «з листів», уміщених у брошурі, призначеній для тих, які ще перебували на території Німеччини і яких хотілося радянським органам заманити до великої зони Архіпелагу ГУЛАГ.

Згадана брошура «На рідній Україні» завершується статтею «Права репатрійованих радянських громадян», підписаною юрисконсультом Управління уповноваженого Ради Міністрів СРСР у справах репатріації громадян СРСР А. Слесаревим.

Виникає запитання, чому в цій брошурі не було опубліковано тексту урядового документу, скажімо, постанови уряду СРСР про права репатрійованих громадян СРСР, щоб вони згодом, у випадку необхідності могли покликатися на закон, постанову чи директиву. Чи, може, уряд СРСР, ідучи на зустріч «своїм» репатріантам забув про свої обов'язки, залишаючи тлумачення «прав і привілеїв» клеркам-юрисконсультам? Хай з'ясувуть спеціалісти, а ми наведемо уривки зі статті «Права репатрійованих...»:

«Радянський уряд встановив, що прибулі на Батьківщину громадяни знову здобувають всі права радянських громадян і повинні залучатися до

активної участі в трудовому і громадсько-політичному житті... всі питання щодо умов роботи репатрійованих радянських громадян повинні вирішуватися керівниками підприємств або їх вищими інстанціями на основі існуючих для всіх кадрових робітників і службовців законів... Репатрійовані — колишні військовополонені рядового, сержантського і офіцерського складу ...користуються пільгами, передбаченими для демобілізованих воїнів Радянської армії. Виконкоми місцевих Рад депутатів і установ зобов'язані надавати їм роботу у місячний строк з дня прибуття до місця проживання... Колишнім військовополоненим, що повернулися в село, виконкоми районних і сільських Рад депутатів трудящих і правління колгоспів зобов'язані надавати всемірну допомогу у влаштуванні на роботу і обзаведенні господарством».

За своїм змістом, це надзвичайно показовий документ сталінської підступності. У ньому йдеться про «права» тих репатрійованих, які підпадають під категорію «кадрових робітників і службовців», тобто яких репресивні органи з тільки їм відомих причин відпустили й скерували на підприємство чи в колгосп того чи іншого району. Як ці з одного боку «права», а з іншого — «обов'язки» місцевих божків супроти репатріантів виглядали на практиці в умовах післявоєнної руйни, важко характеризувати. Здебільшого мало місце безправ'я, бо тим характерна в СРСР і післясталінська епоха, наприклад, стосовно правозахисників часів брежнєвсько-сусловського ідеологічного терору.

Чи могло бути справедливим ставлення до «завшивавлених» життям на Заході людей, коли підозрілими вважалися всі громадяни України, які пережили німецьку окупацію на своїй території? Ось тема історико-соціологічного дослідження.

Іван Багрянний, завершуючи свій памфлет, писав:

«Я не хочу вертатись до СРСР, тому що сталінський соціалістичний СРСР — то є суцільний концтабір поневолених людей всіх 100 національностей — людей безправних, стероризованих, заляканих, вбогих. За



«Добрий вечір тобі,
Пане господарю...»

Карикатура ЕКО (Едвард Козак)



чверть століття вони від більшовизму нічого не дістали, крім тюрем, річок крові і сліз... і вони нічого не дістануть, доки існує більшовизм.

Я не хочу вертатися на свою Вітчизну, доки там панує більшовизм, тому що Сталін нищив Україну в парі з Гітлером. Сталін є союзником Гітлера ще з 1939 року. Але для нас, українців, він є союзником Гітлера ще з раніших часів. Гітлер мав за мету винищити нас в ім'я панування фашистської Німеччини на нашій землі. Сталін нищив і нищить нас в ім'я панування своєї партії і її т. зв. «марксоленінської доктрини», а фактично в ім'я панування російського червоного фашизму на нашій землі і в цілому світі».

Від часу публікації памфлету І. Багряного сплинуло понад півстоліття. За той час багато в світі змінилося. Україну вже проголошено незалежною і вільною державою. На жаль, констеляція політично-партійних сил, які опинилися при кермі державою, далі залишається такою, що ніяк не сприяє рухові на шляху необхідних економічних і соціальних реформ. Мабуть, це частково й аномалія ментального порядку, помітна зокрема на пострадянському просторі — спадщина комуністичного аморалізму і все, що з цього випливає. Може, дасться взнаки й наше пасивне споглядання навколишньої дійсності, освячуване сакраментальною фразою — «якось-то воно буде»?!

Це, звісно, стосується всіх, насамперед тих, які керують, головують у державі.

Українське суспільство як таке досі не ставило перед собою питання: чи винні ми також бодай частково, за всі ідеологічно зумовлені злочинства і бандитизм, що мав у нас місце протягом попередніх десятиріч в умовах СРСР? Ми й далі вважаємо, що Україна була «тільки» жертвою. Але потрібно пам'ятати й інше: як оцінюватиме

майбутній прискіпливий історик-аналітик нашу поведінку сьогодні? Треба робити все для того, аби не дати йому підстави ствердити на адресу державного олімпу в трьох іпостасях влади щось на зразок: «Та вони за десять років у своїй власній, вільній країні для своїх же громадян, їхніх дітей і онуків нічого корисного не зробили й залишили тільки те, що мав зацькований український скиталець після 1945 року в окупованій альянтами Німеччини, Австрії, Італії, який унікав лабет НКВД-СМЕРШу».

...«Надія на Бога, що може Всемогутній врозумить і поверне на добрий шлях людських чеснот сильних світу цього. Одне, що окрилює нас всіх — це віра в перемогу Добра над Злом».

Прага



Ідемо до Америки

Карикатура ЕКО (Едвард Козак)

Володимир СЕРГІЙЧУК

НІМЕЦЬКІ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ У СВІТЛІ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ



Кладовище вояків вермахту під Харковом, 1998



Лютеранська капличка
на німецькому кладовищі під Харковом, 1998



Кладовище вояків вермахту під Харковом.
Ушанування пам'яті, 1998

Світлина Р. Рибальченка

Про долю військовополонених різних армій, що в роки другої світової опинилися в гітлерівських концтаборах, світ сьогодні знає багато. Менше відомо про становище німецьких вояків, які потрапили до радянського полону, оскільки джерелом таких досліджень до недавнього часу могли служити хіба що спогади тих, хто повернувся з СРСР у повоєнний період. До архівних документів з цієї проблеми, як відомо, комуністична система не допускала не тільки іноземних дослідників, а й своїх власних істориків, замовчуючи таким чином її й переносючи увагу на страхоття фашистських концтаборів у Німеччині та на окупованих нею територіях.

Нині, коли в умовах незалежної України є можливість ознайомитися з документами цієї проблематики, маємо оприлюднити все те, що протягом десятків років було сховано в таємних архівах, бо без цього цілісної картини минулого відтворити неможливо.

З серпня 1944 року, коли Києвом провели групу полонених німців кількістю 36 918 осіб¹, в архівних фондах віднаходимо значний обсяг матеріалу, що дає можливість всебічно вивчити цю проблему. До речі, відповідна записка керівника радянської України Микити Хрущова Сталіну, датована 17.08.1944 року, повідомляє й про те, куди були розподілені проконвойовані через Київ полонені німці: в Донбас — 16 857 осіб, у Запоріжжя — 4 814, у Миколаїв — 4 586, у Чернігів — 2 612, залишено в Києві для відбудови міста — 7 500. А офіцерський склад направлено в Грязовецький табір².

Тепер уже загальновідомо, що центральну магістраль Києва — Хрещатик — відбудовували німці. Але не всі знають про спеціальне розпорядження Ради Народних Комісарів УРСР від 6 листопада 1944 року, яким начальникам 6 і 7 таборів полонених Микита Хрущов оголосив догані за те, що вони зняли німців з будівельних робіт під час дощу. При цьому начальників таборів попереджено: якщо проявлятимуть лібералізм стосовно німецьких полонених, то до них буде вжито більш рішучих заходів³.

Документи 1944 року свідчать про те, що керівництво УРСР у той час особливо велику увагу приділяло відбудові заводів сільськогосподарського машинобудування, у зв'язку з чим велику кількість полонених у першу чергу відправляли саме туди. Так, Наркомат Внутрішніх справ СРСР мав закріпити за запорізьким заводом «Комунар» спеціальний табір на 2 000 полонених, за кіровоградським «Червона зірка» — на 1 000, за одеським імені Жовтневої революції — на 1 000, за бердянським — на 1 000, за харківським «Серп і молот» — на 2 000.

У Бердичеві, Коростені, Вінниці та Жмерині створювали спеціальні табори на 2 000–5 000 осіб для ремонту залізниць та шосейних доріг⁴.

Є підстави твердити, що Уряд УРСР планував за рахунок робочої сили військовополонених поправити справу в промисловості, бо Микита Хрущов, наприклад, просив



Сталіна для виконання народногосподарського плану 1945 року виділити додатковий контингент⁵.

Що ж стосується наявного, то умови його утримання були далеко не належними, що свідчило про низьку віддачу праці полонених. Так, на шахтах комбінату «Ворошиловградвугілля» щоденно на роботу виводилося всього 9 000–9 500 осіб, що становило лише 35 відсотків списочного складу. Інші, як правило, звільнялися по хворобі. Фізичний стан військовополонених, про що повідомляв начальник комбінату К. Поченков, досить незадовільний. У жовтні 1944 року померло 2 646 осіб, у листопаді тільки по двох таборах з 20 — 1826, а за першу декаду грудня тільки по одному табору — 736 осіб.

А з 500 осіб, які прибули в табірне відділення № 3 у першій декаді жовтня 1944 року, померло станом на середину грудня 250, інші лежали в госпіталі чи перебували в оздоровчій команді⁶.

Основною причиною смертності німецьких військовополонених була дистрофія на ґрунті недоїдання, а відтак виснаженість: табори з переоб'ємом постачалися продовольством і в першу чергу м'ясом і жирами. Крім того, відсутність до кінця листопада верхнього теплого одягу і взуття викликало зростання захворюваності від простуди, що при ослабленому на ґрунті виснаження імунітету значно збільшило смертність⁷.

Подібне становище було й на інших підприємствах України, де використовувалася праця німецьких військовополонених. Катастрофічна ситуація, що склалася зі смертністю вчорашніх німецьких солдатів, які відбудовували Дніпродзержинський азотнотуковий комбінат, була предметом серйозної розмови на засіданні бюро міського комітету комуністичної партії 1 березня 1945 року⁸.

Однак, незважаючи на невідповідність підприємств до прийняття значного контингенту полонених, Уряд УРСР просив постійно збільшувати їх кількість. Зокрема, саме за рахунок їх із самого початку планувалося будівництво автомобільного заводу в Дніпропетровську⁹, який пізніше перепрофілювали на ракетно-космічний комплекс «Південмаш».

Станом на 10 квітня 1945 року на території УРСР було організовано 24 табори, в яких перебувало 175 054 осіб¹⁰, а постановою Державного Комітету Оборони СРСР № 8921сс від 4 червня 1945 року для підприємств і будов України передбачалося виділити 494 520 німецьких військовополонених, як тих, що вже працювали, так і тих, що додатково завозилися¹¹.

Документи, з якими мені довелося ознайомитися, розповідають про різноманітні аспекти використання німецьких військовополонених в УРСР. Уведення їх до наукового обігу дасть можливість заповнити цю прогалину в історичній науці, сказати правду про трагедію тих, кому випало на долю побувати в радянському полоні.

Володимир СЕРГІЙЧУК

УСІ ВОНИ БУЛИ СОЛДАТАМИ

З фотокартки, вклеєної у звичайну солдатську книжку вермахту, дивиться доброзичлива, середніх літ людина, з жиптерадісною усмішкою. Природно, в неповні сорок, коли одягав військовою шинель, Конрад Бруттель мав багато планів, пов'язуючи їх із дружиною Йоганною, що залишилася в Гайгофені під Констанцем, у землі Баден. Але солдату-будівельнику не судилося повернутися з страшною війни — поранений у бою, потрапив у полон до радянських партизанів, де після допиту його розстріляли.

Гюнтер Штецель з Дюссельдорфа, з 5-ї дивізії люфтвафе, був зовсім молодий — він народився 1923. Але батько Фрідріх і мати Матільда також не дочекалися його з фронту.

Десятки солдатських книжок німецької армії збереглися в архівних фондах радянських партизанів. У багатьох розстріляних німців були знімки рідних — у кого мати, дружина чи наречена, а в когось — діти. Ці фото, звичайно, мали повернутися з їх власниками після війни додому й поповнити родинні альбоми.

Та не судилося. Ці солдати-німці — в чужій землі, а знімки — ховалися в таємному архіві комуністичної влади.

Але їх не забули в багатьох сім'ях і понині сподіваються одержати звістку про безвісти зниклого воїна. Чекають уже постарілі діти, підростаючі внуки і правнуки, а подекуди ще живі не тільки дружини, але й матері молодих безвусих солдатів. Вони хотіли б дізнатися про останні хвилини рідної їм людини, про ту землю, яка прийняла її тіло далеко від батьківщини.

У березні 1996 року мені довелося бути свідком, як депутати бундестагу Німеччини просили наших парламентарів, що прибули з візитом до Бонну, допомогти в розшуку безвісти зниклих на українській землі солдатів вермахту, впорядкувати їхні могили, як це зроблено в Німеччині стосовно могил наших воїнів.

Справді, багато ще в цьому плані залишається невідомим, зокрема, долі тих німецьких солдатів і офіцерів, які потрапили в полон до радянських партизанів. І трапляється, що зовсім несподівано в архівних фондах, які донедавна були закриті для широкого ознайомлення, можна виявити якусь шиточку за допомогою якої пощастить дізнатися про долю конкретного солдата. А цей розшук полегшує спеціальний банк даних, що його заведено на всіх військовослужбовців вермахту.

Наприклад, у Берліні досить швидко спеціальна служба підтвердила, що ефрейтор Еріх Радуль, оберейфрейтор Йозеф Нонхюбель і рядовий Отто Кліклер, розстріляні радянськими партизанами 11 січня 1944 року, досі рахуються безвісти зниклими. Німецька установа з розшуку колишніх солдатів вермахту змогла також уточнити дати народження двох із них.

Якщо знайдуться родичі загиблих, вони захочуть, можливо, й відвідати могили, поклонитися пам'яті батька, брата... Але як важко це сьогодні встановити. В більшості партизанських повідомлень, які потрапили мені на очі під час вивчення зовсім іншої історичної теми, як правило, не вказується точного місця поховання розстріляних німецьких солдатів, які потрапили в полон. Хоч, як мені здається, підключивши місцевих старожилів (можливо, збереглися й свідки), пошуки можуть увінчатися успіхом.

Так, може бути виявлено місце поховання начальника київської Лук'янівської тюрми обервахмістра Карла-Вільгельма Кіблера, розстріляного партизанським загonom Баки 19 листопада 1943 року в двох кілометрах від села Кривошівці Сквирського району Київської області. Справді, він прийшов до СРСР у рядах ворожої армії, але якщо в нього були діти, то він для них — батько.

На день пізніше партизанським загonom «МЮД» у селі Гостомель, біля Києва, було розстріляно начальника місцевого господарства Рагца.

А зустрічаються документи, де просто є лише коротка згадка: «Знищили двох видних керівників СС, членів фашистської партії Альфреда Соїку, Йоганна Зонгарда».

Або: «Знищений із штабом командир 167 мотомехполку майор Вайс».

Але, повторюю, в них залишилися родичі, які розшукують їх, можливо, й по нинішній час, сподіваються дізнатися про останні хвилини дорогих для них людей. І наш обов'язок — допомогти їм у цьому.

¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України: Ф. І. — Оп. 23. — Спр. 940. — Арк. 12.

² Там само. — Арк. 18.

³ Там само. — Спр. 981. — Арк. 5.

⁴ Там само. — Спр. 1102. — Арк. 17 зв.

⁵ Там само. — Спр. 1830. — Арк. 15-16.

⁶ Там само. — Спр. 982. — Арк. 7.

⁷ Там само. — Арк. 8.

⁸ Там само. — Спр. 1832. — Арк. 1-2.

⁹ Там само. — Спр. 1830. — Арк. 51.

¹⁰ Там само. — Арк. 29.

¹¹ Там само. — Арк. 35.



Ярослава ПОГРЕБЕННИК

КРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКА Δ КУЛЬТУРНА АНТОЛОГІЯ

Почавши від великої антології української народної поезії під назвою «Поетична Україна», що її видав у 1843 році в Штутгарті Фрідріх Боденштедт до наших днів німецька громадськість, особливо культурні кола, виявляли і виявляють глибоку зацікавленість поетичними надбаннями нашого народу. На ниві німецько-українського літературного взаємообміну працювало багато митців: з українського боку назовемо хоча б Івана Франка, Ольгу Кобилянську, Лесю Українку, Остапа Грицяя з німецького боку — Юлію Вірґінію, Анну Шарлотту Вуцьку, Еріха Вайнерта, Альфреда Куреллу, Ганса Коха та багатьох інших. На жаль, у минулі десятиліття взаємини між українськими та німецькими літераторами в галузі перекладання, літературно-критичного осмислення художніх цінностей регламентувалися та обумовлювалися (в Радянській Україні та в колишній Німецькій Демократичній Республіці) існуючими режимами, волею-неволею висвітлювалися однобоко, а то й спотворено. Так, замовчувалися або знецінювалися видання української літератури, що виходили в перекладах німецькою мовою в Західній Німеччині. Скажімо, велику й цінну працю Юрія Бойка та Ервіна Кошмідера «Тарас Шевченко. Його життя і творчість» (Вісбаден, 1965, 492 с.) не було згадано в Україні жодним словом. Це стосується й більшості перекладів Анни-Галі Горбач, завдяки одержимій творчій праці якої німецькі читачі отримали багато художньо вартісних видань української прози й поезії.

В умовах суверенної України, коли відкрилися нові, набагато сприятливіші ніж, раніше умови і перспективи виходу української лі-

тератури на світові обрії, важливо підтримувати заходи, спрямовані на поширення художнього слова різними мовами, на жаль, з'являється дуже мало видань, зокрема в Україні, іноземними мовами. Тому слід вітати ініціативу товариства «Знання», яке в серії «Письменники України та діаспори» випустило невелику антологію німецькою та українською мовами «У мерехтливому сяйві часу. Переклади українських поетів ХІХ–ХХ століть», додавши до неї й оригінальні вірші перекладачки Матильди Саюк. Німкеня за національністю, Матильда, вийшовши заміж за українця Саюка, пройнялася великою симпатією до України, її мови, культури, маючи поетичний хист, пишучи вірші, М. Саюк перекладає твори поетів, різні історичні документи нашої культури, переймається сьогоdnішнім днем нашої держави. Свою симпатію до України вона засвідчила згаданою збіркою перекладів, про яку йтиме мова.

Насамперед скажемо, що збірка досить розмаїта за своїм змістом, охоплює як твори поетів-класиків, так і сучасних митців, переважно невідомих німецькомовній громадськості. Заслугове схвалення принцип двомовної публікації текстів — в оригіналі та в перекладі. Надруковані в оригіналі вірші перекладачки своїм меланхолійно-сумовитим настроєм гармоніюють із творами українських поетів, які вона вмістила в збірці у своїх інтерпретаціях, рідною (німецькою) мовою. Отже, є підстави розглядати антологію як єдине ціле, тим більше, що німецькомовний читач має змогу зануритися в духовний світ М. Саюк, у якому органічно поєднуються німецькі та українські культурні традиції.



Вибір творів для перекладу засвідчує глибоке вболівання авторки за долю України, розкриває її прагнення акцентувати трагічно-драматичні моменти, що їх пережила наша Батьківщина на шляху боротьби за свою незалежність. Водночас уміщені твори непоодиноких поетів нав'язні меланхолійно-резигнаційними настроями на теми мети і сенсу життя, тобто позначені філософськими роздумами. В антології представлені вірші поетів-класиків — О.Кониського, Т.Шевченка, П.Куліша, І.Франка, П.Грабовського, Л.Глібова, С.Руданського, Б.Лепкого, Б.Грінченка, О.Маковея, Олександра Олеся, та менш відомих — О.Коваленка, О.Романової. Згадані поети вже відомі в перекладах Ганса Коха з антології «Українська лірика. 1840–1940» (Вісбаден, 1955). Проте поетеса доповнює існуючі переклади іншими творами цих поетів, розширюючи, таким чином, уявлення німецького читача про згадані постаті. Включено до збірки також твори поетів новішого часу — П.Тичини, М. Бажана, а також наймолодшого покоління, зокрема, В. Стуса. Уперше представлені репресований у 30-і роки Степан Бен (Бендюженко), а також І. Трач та О. Зарудний, які тільки-но входять у літературу.

Щодо мистецького рівня перекладів, їх відповідності ідейно-художній та ритміко-структурним особливостям оригіналу, то з повним правом можна вважати їх вдалими, в більшості випадків повноцінними. Авторка, будучи сама поетесою, зуміла проникнути у своєрідний естетичний світ українських митців, прожитися їх переживаннями і настроями, знайшла відповідні мовно-стилістичні засоби для максимально точного відтворення зразків лірики представлених авторів. Так, зокрема, добре звучать в інтерпретації М.Саюк строфи «Каменярів» І.Франка, романтична балада-пісня Т. Шевченка «Рева та стогне Дніпр широкий», тужливо меланхолійна «Журба» Л.Глібова, уперше перекладена німецькою мовою лірична мініатюра О.Романової «Нічко лукавая», філософська резигнація О.Маковея

«Метеор» та ін. Заслужують схвальної оцінки переклади складних за стилем письма вірші в В.Стуса та молодій генерації поетів.

Констатуємо: творча праця перекладачки, яка продовжила благородну працю німецьких літераторів на ниві подальшого розвитку німецько-українських літературних контактів, увінчалася успіхом — розкрила напересічні можливості авторки як поетеси, яка в даному разі виступає в єдиній двоякості — оригінальної і перекладної.

У другій частині збірки під рубрикою «Додатки» вміщено 19 власних віршів М. Саюк, переважно ліричних із філософським забарвленням, що відбивають погляди авторки на світ, її замилювання багатим світом природи, красою людського життя. У деяких віршах поетеси відчуваються містичні настрої. Не чужі авторці й мотиви боротьби проти сил зла та несправедливості. Між першою і другою частинами збірки відчутний настроєвий перегиб, особливо коли йдеться про пейзажну лірику, деяку спорідненість світоглядного мислення німецької поетеси і українських митців, твори яких вона переклала.

Схвально оцінюючи рецензовану збірку, не можемо не звернути уваги на деякі редакційно-видавничі недогляди в українській частині збірки. Очевидно, це сталося тому, що збірка не має кваліфікованого відповідального редактора, якому були б однаково близькі німецька і українська мови.

Наприкінці зауважимо, що загалом корисна і цінна збірка «У мерехтливому сяйві часу» присвячена відомому українському мовознавцеві докторові Ганні Наконечній — учительці Матильди Шарнагель-Саюк. Із зацікавленням чекатимемо появи нових перекладів поетеси з української літератури, бажаючи їй успіхів і в оригінальній творчості.



Марія ЛИПЕЦЬКА

Поезія Генріха Гайне в українській вокальній музиці

В українській камерно-вокальній музиці на тексти німецьких поетів написано понад 60 композицій. З них декілька творів на слова Й.В. Гете, Ф. Геббеля, Й. Бехера, але більша частина на слова Г. Гайне. Тому особливу увагу ми хочемо зосередити саме на солоспівах українських композиторів на слова цього великого німецького поета.

Перші звернення українських композиторів до німецької класичної поезії припадають на 1860-і роки, коли П. Сокальський написав два твори на тексти Г. Гайне: солоспів «Слышу ли песен звуки» та хор (з оркестровим супроводом) «Явилась сегодня мне царская дочь», а в 1877 р. — солоспів «Войду ли в сказочный твой лес». У 1880-х роках В. Матюк пише чотири солоспіви на слова Г. Гайне в перекладах В. Шашкевича, а на 90-і роки XIX — поч. XX ст. припадає значна кількість творів цілого ряду композиторів: В. Сокальського («Дитя, как цветок ты прекрасна»), С. Людкевича — на цей же текст («Du bist wie eine Blume» / «Ти моя квітка»), а також «Якби ви знали» та німецькою мовою «Taglich ging die wunderschone Sultantochter» («Кожним вечором царівна»), Б. Підгорецького — «Липа цвіла» (в перекладі Г. Кочура) та «Во сне неутешно я плакал», Д. Січинського — «Із сліз моїх» і «У мене був коханий рідний край» (у перекладах А. Кримського), Я. Степового — «Хотел бы единое слово» (в перекладі Л. Мея), К. Стеценка — «В душі моїй сльози» і «Як зоря вечірня» (в перекладах П. Мирного). Та найвагоміший внесок зробив М. Лисенко, створивши 14 солоспівів у перекладі Лесі Українки. В 1920-х роках до текстів Г. Гайне зверталися Б. Лятошинський (солоспіви «Стародавня пісня», «Приснився мені», «В піску на дальнім перехресті», «Весна грустит»), В. Барвінський («У мене був коханий рідний край»), М. Вериківський («На дивнії оченьки милої» та «Кохане личко»). В сучасній українській музиці інтерпретації поезій Г. Гайне належать перу Д. Клебанова, М. Завалішиної, В. Наливайка, Р. Верещагіна¹.

Українські композитори, які зверталися до поезій Г. Гайне, не ставили основний акцент на гайнівській іронії, а звертали увагу на лірико-психологічні рефлексії. У Гайне-сатирика вони побачили одночасно і найбільш хвилюючого лірика. Намагалися підкреслити єдиний настрій, плавну мелодичну лінію. «Для цього часто зверталися до пісенної, строфічної форми (нерідко всупереч образній конкретності тексту), часом вдавалися до повторення окремих рядків або навіть строф, щоб створити репризність, замкненість форми.»²

Щодо якісної сторони цих композицій то вони різні, оскільки кожен композитор намагався по-своєму вирішити ті самі художні завдання. «Коли до пошарпаних томиків Гайне звертається зріла людина, вона знаходить у ньому зрілу людину, як юнак знаходить у ньому юнака, бо кожен вік однаково йому властивий і пізнає себе у ньому». Ці слова Генріха Манна стосуються як окремих композиторів, які зверталися до поезій Гайне чи то у ранньому, чи в пізньому періоді своєї творчості, так і музики в цілому: зріла музика нашого часу інакше читає поетів минулого, ніж читали їх у своїй юності.³

Як зазначає Я. Якубак, «переважаюче значення поезій Г. Гайне (в творах українських композиторів на тексти німецьких авторів — М.Л.) є зрозумілим з огляду як на їх зміст, так і на форму. Витончена любовна лірика, зокрема, «Ліричного інтермеццо», до якого композитори зверталися найчастіше, з такими близькими для українців мотивами меланхолії та розпуки, до того ж, викладеними дуже виразно в образному відношенні та у стислій формі з ознаками музичальності самого вірша, не могли не приваблювати композиторів».⁴ Від себе зазначимо, що часті звертання композиторів саме до «Ліричного інтермеццо» не випадкові. Цей розділ увійшов до «Книги пісень», що стала результатом десятирічної праці поета і вийшла 1827 року в Гамбурзі. Саме у «Книзі пісень» розкрилась уся своєрідність ліричного обдарування Гайне, надзвичайне вміння поета у простих і зворушливих рядках передати глибину і силу почуттів людини. Недаремне сам поет називав деякі вірші цієї збірки «перепусткою у лазарет своїх почуттів».⁵ Вже сама форма текстів «Книги пісень», здавалося, була покликана до музичного втілення. Переважно це — невеликі вірші у 8–12 рядків, що досконало відповідає засадам камерно-вокальної лірики, формі солоспіву. Кожен твір, і літературний, і музичний — це лиш окремий штрих з палітри душевних переживань героя, швидкоплинний пейзаж, замальовка, яка служить тлом для цих переживань. Тому справедливим видається твердження про те, що «поезія Г. Гайне розширювала сферу любовної і рефлексивно-пасторальної лірики і в українській музиці, подекуди готуючи музичну інтерпретацію тематично близьких поезій українських авторів».⁶

Інтерпретація віршів Гайне Миколою Лисенком належить до найцікавіших в українській музичній культурі. Недаремне дослідники творчості композитора зазначають, що «на перше місце серед вокальних



композицій Лисенка щодо художньої виразності можна поставити дві групи романсів: шість на слова І. Франка та чотирнадцять на слова Г. Гайне. Авторського визначення нема, але їх по праву можна назвати циклами.⁷ Лисенко трактує їх вельми цікаво й багатогранно, причому слід враховувати декілька передумов, що зумовили особливості прочитання найпопулярнішої в XIX ст. романтичної поезії. По-перше, Лисенко, як вихованець Ляйпцізької консерваторії, прекрасно знав вершинні здобутки німецької і австрійської школи у трансформації гайнівського слова, які належали Францу Шуберту, Роберту Шуману, Феліксу Мендельсону та багатьом іншим мистцям. Чутливе і тонко психологічно озвучене прочитання лірики Г. Гайне цими композиторами мало великий вплив на вокальну манеру українського автора. Проте вважати «гайнівські» романси Лисенка лише простим наслідуванням німецьких романтиків було б неслухно. Він знаходить свій неповторний стиль у цих солоспівах завдяки переосмисленню засад української пісенності, спирається на традиції народної ліричної пісні, сентиментальної пісні-романсу, популярної в першій половині XIX ст., а також узагальнює природу української мовної інтонації. Не останню роль у цьому процесі відіграють особливості поетичних перекладів (точніше — переспівів), до яких звертався Лисенко. По-друге специфічним є коло образів поезії Гайне, вибраних вітчизняним класиком, доволі специфічне. Він проходить повз гайнівську іронію та сарказм, повз парадокси зіткнення «високого» почуття і «низьких» реалій, натомість особливий акцент кладе на найрізноманітніші відтінки особистісних рефлексій і переживань, на зіставлення образів природи і людських переживань. Серйозний трепетний настрій більшості з його романсів обумовлює синтез кантилени, речитативності та мовно-декламаційних зворотів у вокальній партії. І в цьому полягає третя особливість солоспівів Лисенка на вірші Гайне — він дуже широко користується тут театральними ефектами і прийомами, його практика оперного композитора знаходить тут своє вельми цікаве втілення як у їх побудові, так і в природі вокальної мелодики та фортепіанної партії. Маємо ще один зразок циклу на слова Г. Гайне в українській вокальній музиці. Це вісім солоспівів Д. Клебанова, які скоріше можна назвати «вокально-психологічними мініатюрами, характерною особливістю яких є музичне втілення емоціонального і психологічного підтексту, тієї двоїстості, двоплановості поетичних образів, які властиві віршам Гайне».⁸ Хоч гармонія досить традиційна, але своєрідність полягає у самому характері музичного мислення, у певній системі зіставлення і розвитку образів. Для цього Д. Клебанов «звертається до вільних, наскрізних форм, цілком підпорядкованих емоціональним і психологічним відтінкам тексту, вірші дістають вільну, саме змістову інтерпретацію.»⁹

Романтична поезія Г. Гайне набуває інших стильових рис у В. Барвінського, Б. Лятошинського. Солоспіви Б. Лятошинського відрізняються експресивністю. Музична мова дуже складна, речитативна мелодика, ламаний ритм, насичені гармонії. Символістичні акценти прочитання має і солоспів «У мене був коханий, рідний край» В. Барвінського. Цей текст отримав чимало інтерпретацій раніше, у музиці XIX ст.; серед україн-

ських композиторів до нього звертається М. Лисенко у 1893 році та у 1903 році Д. Січинський. Солоспів М. Лисенка позначений глибинним драматизмом. Композитор драматизує поетичний образ завдяки психологічно виразному відтворенню в музиці інтонацій людської мови. Цей твір є показовим тим, що в ньому вокальна і фортепіанна партії виступають на паритетних засадах, їх роль рівнозначна, що сприяє поєднанню двох різнопланових образів: настрою туги (вокальна партія) і світлого спогаду (фортепіано).

Д. Січинський був насамперед ліриком, вибирав поезії трагічного змісту, тож солоспів «У мене був коханий, рідний край» сповнений смутку та туги.

Своєрідність трактування цього вірша В. Барвінським полягає насамперед у багатстві, різноманітності і колоритності гармонічних засобів його музичної мови. У своїй рецензії з вечора солоспівів Барвінського у виконанні співачки М. Сабат-Свірської і піаніста Н. Нижанківського Роман Савицький пише: «Ані одна нотка в його композиціях не є зайва, а кожна нотка — це окремий світ, якого Василь Барвінський не віддав би за гори золота.»¹⁰

До трактування поезії Г. Гайне в сентиментально-побутовому дусі можна віднести солоспіви В. Матюка, Б. Підгорецького, К. Стеценка. Солоспіви Б. Підгорецького належать до раннього періоду творчості композитора і їх особливістю є лірична образність. Композиції К. Стеценка — це твори лірико-любобного звучання в яких можна підкреслити змістовність, красу і зручність для виконання. Твори В. Матюка — це цикл із чотирьох солоспівів (з посвятою молодій дружині Юлії Борисевич), об'єднаних образним змістом, тематичним матеріалом, ладотональними зв'язками. І хоч гармонія цих солоспівів проста, а мелодика з відтінком природного сентименту, їх музична сторона «не раз музичним змістом та настроєм досягає значної майстерності і глибини виразу».¹¹

Це лише короткий огляд музичних творів на слова Г. Гайне, що плідно позначилися на розвитку української камерно-вокальної творчості. Не дивно, що деякі солоспіви увійшли до репертуару відомих співаків минулого і сучасності. Проте деякі твори знаходяться ще в рукописах, недосліджені, рідко виконуються, хоча і є невід'ємною частиною української музичної культури.

Львів

- 1 Якуб'як Я. Німецька поезія в українській музиці // Українсько-німецькі зв'язки минулого і сьогодення (за матеріалами міжнародного симпозіуму). Збірник статей. — К., 1998. — С. 63–65.
- 2 Малишев Ю.В. Відкриття Гейне // Солоспіви: нариси та нотатки про українську вокальну музику. — К., 1968. — С. 90.
- 3 Малишев Ю.В. Відкриття Гейне... С. 94.
- 4 Якуб'як Я. Німецька поезія в українській музиці... С. 59.
- 5 Гейне Г. Вибрані твори у чотирьох томах / передмова О. Дейча. — Т. І. — К., 1972. — С. 17.
- 6 Якуб'як Я. Німецька поезія в українській музиці... С. 59.
- 7 Архімович Л., Гордійчук М. Микола Лисенко. Видання третє. — К., 1992. — С. 191–192.
- 8 Малишев Ю.В. Відкриття Гейне... С. 89.
- 9 Малишев Ю.В. Відкриття Гейне... С. 92.
- 10 Витвицький В. Василь Барвінський // За океаном. Збірник статей. — Львів, 1996. — С. 117.
- 11 Людкевич С. Старогалицька пісенність XIX століття // Дослідження, статті, рецензії. — Т. І. Львів, 2000. — С. 403.



Лешек МАЗЕПА

ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СХІДНЬОЇ ГАЛИЧИНИ ДО 1939 РОКУ

Скорочено

Українсько-німецько-австрійський аспект

Уривки з книги «Сторінки музичного
минулого Львова (з неопублікованого)»

...Найбільш інтенсивно й різноманітно розвивалося музичне життя у старовинному Львові, заснованому, як це подають в своїх працях історики, ще в 1256 році галицьким князем Данилом Романовичем. Музична культура цього міста має давні традиції, вона нерозривно пов'язана з його складною історією, з культурою не тільки українського й польського, але й інших народів. Незалежно від того, які були цілі тодішніх правителів, наявність в минулі епохи у Львові польських, українських, німецьких, єврейських, вірменських шкіл різного типу, польського, вірменського (шкільних з XVII ст.), німецького, українського театрів, німецьких, польських, українських культурно-освітніх та музичних товариств, інших установ і організацій, в яких діяли представники (іноді — яскраві особистості) багатьох народів Європи, що привносили в побут свої культурні традиції, свій національний досвід, — все це сприяло збагаченню культури міста, формуванню й розвитку музичної культури, надавало усім сферам духовної діяльності мешканців Львова самобутнього колориту, наповнювало драматизмом ідеологічні суперечки й політичну боротьбу. Власне тому, що саме у Львові протягом століть музичне життя у всіх його проявах розгорталось найбільш різноманітно, різнобарвно, яскраво й інтенсивно, ми концентруємо увагу на цьому древньому культурному центрі

У зв'язку з тим, що Львів уже в XIV столітті потрапляє в сферу впливів Польщі як центр так званої *Червоної Русі*, *Руського воєводства*, а з кінця XVIII століття — австрійської монархії як столиця *«королівства Галичини і Володимирії»* та, після 1918 р. — польської держави, створюються неспри-

ятливі умови для розвитку музичної культури корінного українського населення, якому доводилося постійно переборювати штучно створювані перешкоди...

Перша документальна згадка про наявність у Львові скоморохів датується 1383 р. Дедалі частіше у львівських міських книгах, починаючи від 1405 р., зустрічаються записи про виконавців на різних музичних інструментах, зокрема про органістів, духовиків (найчастіше міських трубачів), співаків, канторів. Розповсюдження музикування в міському середовищі, в побуті не тільки місцевого патриціату, а й бідніших верств населення, поширення хорового, інструментального, зокрема органного виконавства в культовій практиці, виникнення інструментальних капел спричинилося в кінці XVI століття до утворення професійного цехового об'єднання — *Братства музикантів*, що отримало свої «привілеї» (статут) у 1580 р. Братство об'єднувало музикантів різних спеціальностей, до нього входили інструментальні капели: *італійська*, що виконувала на професійних струнних і духових інструментах авторську музику, *сербська* (назва походить від народних скрипок — сербин), яка складалася з народних інструментів і виконувала народну музику, єврейська (народні інструменти). Вони обслуговували різноманітні міські церковні й побутові урочистості. З XVII століття походять відомості про існування у Львові й інших інструментальних об'єднань — *Братства військових музикантів «трьох мистецтв»*, *яничарської капели тощо*.

Надзвичайно важлива роль у розвитку хорового співу, в організації навчання музики й співу, в справі поширення нотної грамотності й удоскона-



лення форм нотного запису належить *Львівському (Успенському, Ставропігійському) братству* та його школі, що виникли у 1585 р. Школа, що діяла за програмою вищого типу — «семи вольних наук», серед яких була й музика, готувала не тільки високоосвічених учителів і регентів, які працюючи в різних місцевостях України, а також Білорусії і Молдавії, сприяли поширенню письменності в цих регіонах Крім того, тут навчали нотолінійного письма, багатоголосного партесного співу. Свідченням високої виконавської майстерності хору школярів *Львівської братської школи* вже в перші роки його існування є повідомлення про зустріч у січні 1591 р. митрополита Михайла Рогози «потрійним», тобто 12-голосним хором. Це стверджує також «*Реєстр нотних зошитів*» братства 1697 р., в якому подано назви 398 партесних хорових творів переважно українських авторів на 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12 і навіть на 18 голосів. Проте вже в першій половині XVII століття Львівське братство та його школа втрачають свою провідну роль (більшої популярності набувають створені на його зразок близько 1620 р. братські школи в Луцьку, та, особливо, заснована в 1615 р. школа в Києві, що згодом перетворилася в Києво-Могилянську академію), багатоголосний хоровий спів занепадає.

Значна увага приділялася навчанню співу як одному з основних предметів шкільної програми в міських школах (перша заснована в 1382 р.). Згадка про це датована 1404 роком. Важливе місце в ланці львівських навчальних закладів (як міських, так і монастирських, церковних) посідає створена в 1615 р. при єзуїтській колегії бурса для бідних учнів, що згодом стала *бурсою музикантів* — першим спеціальним музичним навчальним закладом, у якому навчання було організовано на зразок тогочасних італійських консерваторій.

Проте в XVII–XVIII ст. музикування носило переважно закритий, «домашній» характер Музика, в основному, звучала в церквах, будинках львівського патриціату, лише зрідка виходячи на вулиці й площі міста.

З кінця XVII століття, особливо після створення у Львові першого стаціонарного постійно діючого «*царсько-королівського привілейованого театру*» (1776 р.)¹, що стає міським від 1801 р., музичне життя дедалі більше набуває ознак демократизації. Водночас до Львова все частіше приїжджають з концертами різноманітні адепти музичного мистецтва. Деякі з них залишалися тут жити, збільшуючи когорту місцевих музикантів, які поряд з практичним музикуванням займалися приватним навчанням співу, гри на різних інструментах, теоретичних основ музики. Серед тих, хто відіграв певну роль у поживленні музичного життя міста у XVIII — на початку XIX ст., слід назвати учня

Й.С.Баха — відомого німецького теоретика музики Й.Ф.Кірнбергера, який деякий час перебував у Львові й на Львівщині (до 1750 р.), видатних польських музикантів — Ю.Ельснера (пізніше — ректора Варшавської консерваторії, майбутнього вчителя Ф.Шопена), К.Ліпінського (видатного скрипаля, суперника й друга Н.Паганіні), Ст.Сервачинського (першого вчителя гри на скрипці Г.Венявського і Й.Йоахіма), австрійських музикантів — Я.(Й).Медеріч-Галлюса, Ф.К.В.Моцарта (наймолодшого сина великого віденського класика), відомих скрипалів, які певний час перебували у Львові, концертуючи і займаючись навчанням гри на скрипці — австрійця І.Шуппанціґа (друга Л.Бетховена, якому він писав про розвиток музикування у Львові, учасника квартету графа А.Розумовського) і француза Ж.Ф.Мазаса, в пізніші роки — австрійців Ж.(Й.)Рукгабера (піаніста, диригента, композитора і музичного діяча), Й.К.Кесслера (піаніста і композитора), чеха Й.Башни (диригента, композитора і педагога) та ін.

Вже наприкінці XVIII століття професіональні музиканти й аматори, серед яких було немало добре підготовлених (наприклад, вчителем гри на віолончелі К. Ліпінського був концертуючий віолончеліст-аматор, губернський комісар Ф.Кремес), почали робити спроби створення у Львові музичного товариства, яке об'єднало б їх з метою спільного музикування і публічного концертування.

У 1792–1799 рр. диригентом оркестру львівського оперного театру працював Ю.Ельснер, який створив тут свої перші опери, симфонії, камерні твори. Він організував так звану *музичну академію* (на зразок філармонічного товариства), що, об'єднавши професійних музикантів і аматорів (1796–1797 рр.), влаштувала публічні концерти, знайомлячи львів'ян з симфонічними й камерними творами. В 1803 р., у Львові такими об'єднаними силами, завдяки Я.Медеріч-Галлюсу, вперше була виконана ораторія Й.Гайдна «*Створення світу*». Значний внесок у цьому напрямку було зроблено К.Ліпінським, який працював у 1809–1814 рр. концертмейстером, а потім диригентом цього театру. У 1811–1812 (за іншими даними — в 1812–1814 рр.) він влаштував постійні четвергові концерти в літні місяці під час проведення ярмарків (літні «контракти»), а в 1824–1825 рр. — щотижневі (по четвергах і неділях) абонементні концерти квартетної музики. В 1815 р. була створена так звана «*Музична ресурса*» (клуб, товариство), метою якої було виконання музики аматорами.

Особливе місце в музичному житті Львова посідав театр. Практично він одразу стає театром музичним, має постійний склад драматичних акторів, співаків-солістів і хористів, оркестрантів, диригентів.

На сцені театру вже в перші десятиліття його існування, поряд з малохудожніми зінгшпілями і



музичними комедіями (репертуар часто змінювався, майже щотижня відбувалася прем'єра нового драматичного, музично-драматичного чи суто музичного твору), були поставлені оперні твори В.А. Моцарта, Ф. Паєра, Д. Чімарози, Дж. Паїзієлло, Г. Спонтіні, А.Е. Гретрі, Л. Керубіні, а в 20–80-ті р. XIX ст. — К.М. Вебера, А. Сальєрі, Дж. Россіні, Д.Ф.Е. Обера, Ф.А. Буальдьє, В. Белліні, Дж. Мейєрбера, Ф. Галеві, Ю. Ельснера, Я. Стефані, К. Курпінського і багатьох інших композиторів, що збагатили музичне життя львів'ян, сприяло їх естетичному вихованню.

Отже, завдяки виставам музичного театру, діяльності відомих музикантів (від 1811 р. тут працює концертмейстером, а потім диригентом С. Сервачинський, згодом диригентами були Т. Ернесті, А.Т. Браун, Й. Шюрер), у Львові намітилась тенденція до демократизації музичного життя, що значно поживалося. Любителі музики, серед яких було чимало здібних виконавців, намагаються вийти за межі домашнього музикування. Спроби створення музичних товариств не увінчалися успіхом, оскільки такі об'єднання існували недовго.

«Товариство св. Цецилії», організоване у 1826 р. Ф.К.В. Моцартом (учнем Й. Гайдна, Г.Й. Фоглера, А. Сальєрі, Й.Н. Гуммеля, Й.Г. Альбрехтсбергера у Відні і Я.(Й.) Медеріч-Галлюса у Львові), також існувало всього 3 роки. Великий мішаний хор товариства, що йому навіть Ф. Шуберт передав для виконання два свої твори, досить часто виступав з публічними концертами, в яких виконувалася музика австрійських, німецьких та інших західноєвропейських композиторів. Сам Ф.К.В. Моцарт, який на Львівщині перебував від 1808 до 1838 р. (в цей же час гастролюючи в різних європейських містах), часто виступав у Львові як піаніст, займався приватним навчанням музики.

Постійні спроби заснувати музичне об'єднання завершилося успішно тільки в 1838 р., коли був затверджений статут «Галицького музичного товариства» (ГМТ). Жіночий, чоловічий та мішані хори, симфонічний оркестр, камерні ансамблі, численні солісти — члени ГМТ постійно виступали з публічним виконанням різноманітних музичних творів, ставши з кінця 30-х рр. XIX ст. основними пропагандистами музики у Львові. В 1839 р. ГМТ, першим директором і художнім керівником якого був Я.(Й.) Рукгабер, заснувало музичну школу. Під час революційних подій 1848 р. майно товариства згоріло. Воно тимчасово припинило свою діяльність, відновивши її у 1851 р. Тепер воно називалося «Товариством для поширення музичного мистецтва в Галичині». З 1860 р., воно вернулося до попередньої назви, а в 1919 р. було перейменоване у «Польське музичне товариство» (ПМТ)...

Симфонічний оркестр, хори, камерні ансамблі, солісти товариства на своїх концертах виконували найрізноманітніші твори західноєвропейських авторів, а також композиторів різних національних шкіл (польської, російської, чеської, норвезької, фінської, датської, шведської тощо) — від Й.С. Баха, Й. Гайдна, Л. Бетховена, В.А. Моцарта до І. Стравінського, С. Прокоф'єва, К. Шимановського. В концертах, влаштованих ГМТ–ПМТ, брали участь і відомі музиканти, переважно львів'яни, серед яких були також й українські митці — співаки С. Крушельницька, О. Мишуга, Ф. Лопатинська, скрипаль О. Бережницький, віолончелісти Б. Бережницький, П. Пшеничка та ін.

У 1854 р. (за іншими даними — у 1852 р.) ГМТ заснувало консерваторію, хоча офіційно статус консерваторії був наданий цьому навчальному закладові у 1880 р. Тут працювало чимало видатних музикантів...

На початку своєї діяльності ГМТ мало проавстрійський характер, більшість його членів були службовцями державного апарату (серед них — австрійці, німці, чехи). Ця обставина визначала також і — в певному сенсі — соціальний характер ГМТ. Абсолютну більшість його членів, що надавали матеріальну допомогу товариству, складали представники заможних верств населення. Керівництво було в них дуже зацікавлене, оскільки лише за рахунок їхніх субсидій воно могло існувати. Після того, як керівником ГМТ стає К. Мікулі, посилюється польський характер цього об'єднання, що виявилось, перш за все, в культивуванні польської національної музики. Така тенденція, однак, не сприяла залученню до товариства львів'ян української національності, хоча немало українських музикантів і аматорів були тісно пов'язані з його діяльністю. Вони брали участь у жіночому й чоловічому хорах ГМТ, в оркестрі та інших колективах, а також виступали як солісти. Серед них — С. Крушельницька, О. Мишуга та ін. А. Вахнянин був не тільки «діючим» членом (в хорі), а й входив до складу правління ГМТ, екзаменаційної комісії в консерваторії ГМТ тощо.

Проте давно назрівала необхідність створення українського музичного товариства. Діячам української культури доводилось докладати багатьох зусиль для збереження її самобутності, постійно боротися з германізаторськими і полонізаторськими тенденціями, що проводили в життя офіційні органи влади.

З метою консолідації музичних сил в українському середовищі в 1870 р. А. Вахнянин організує музично-хорове товариство «Теорбан». Статут товариства, зокрема, передбачав створення виконавських колективів і музичної школи. Проте поставленої мети не було досягнуто, оскільки товариству



не вдалося залучити необхідної кількості членів. В зв'язку з відсутністю матеріальних засобів невдовзі воно припинило своє існування.

Особливий вплив на розповсюдження музичної, насамперед хорової, культури на східногалицьких землях мало засноване (zareєстроване) в грудні 1890 р. у Львові українське музично-хорове товариство «Боян», перші установчі збори якого відбулися в лютому 1891 р., та його численні відділення, що невдовзі виникли у багатьох містах Галичини. «Львівський Боян», як і деякі інші «Бояни», художні колективи яких досягли високого виконавського рівня, займався не тільки концертною діяльністю, об'єднуючи любителів хорового співу і пропагуючи творчість українських композиторів, національний фольклор, але також і нотовиданням («Львівський Боян» видав 32 збірки різноманітних творів, переважно українських композиторів), влаштуванням творчих конкурсів, музично-освітньою роботою. У 1897 р. при «Львівському Бояні» був створений «Музичний кружок», що вивчав нотну грамоту, співу, гри на інструментах, мав струнний оркестр, який виконував також твори українських композиторів. «Особливо слід підкреслити велику заслугу «Бояна» щодо популяризації на Західній Україні творчості М. Лисенка і П. Ніщинського, — відзначає М. Загайкевич у своїй книзі «Музичне життя Західної України другої половини XIX ст.» — Починаючи від 90-х рр. минулого століття немає майже жодного концерту без лисенківського твору. Причому виконувались опуси найрізноманітніших жанрів — від обробок народних пісень до розгорнутих хорових полотен. Недаром саме «Львівському Баянові» Лисенко присвятив один з кращих своїх творів — кантату «Радуйся, ниво неполюта»...

В українському середовищі, поряд з «Бояном», у Львові найінтенсивнішу концертно-просвітницьку діяльність на високому виконавському рівні проводило товариство «Академічний (тобто — студентський — Л.М.) хор «Бандурист», засноване 1905 р. на базі університету, хоча до його складу входили також студенти Політехніки, Академії ветеринарної медицини і Академії зовнішньої торгівлі. Концертні програми «Бандуриста» були дуже близькі «Баянові». І хоч обидва колективи виступали з самостійними концертами, у Львові дуже часто вони спільно брали участь у різних урочистостях. У концертах обидвох колективів солістами були не тільки українські виконавці-вокалісти й інструменталісти (як професіонали, так і аматори), але й польські та ін...

Створений у 1903 р. на базі львівського та інших «Боянів» «Союз співацьких і музичних товариств» (в 1907 р. переіменований на «Музичне товариство імені Миколи Лисенка»), мав велике

значення не тільки для активізації музичного життя серед українського населення, а й для розвитку музичної освіти всієї Східної Галичини. Своєю основним завданням, крім сприяння організації нових співацьких і музичних товариств, «Союз» вважав утворення музичного навчального закладу типу консерваторії, який і розпочав свою діяльність у жовтні 1903 р. під назвою «Вищий музичний інститут».

Уже в грудні 1903 р. «Союз» бере активну участь у підготовці до ювілею М. Лисенка, з яким постійно листувалися українські діячі культури Східної Галичини. Приїзд видатного композитора в Галичину з нагоди відзначення 35-ліття його творчої діяльності вилився у велике свято української музики, мав значний вплив на пошкваллення музичного життя й на процес професіоналізації музичної творчості і виконавства в українському середовищі. Ця подія сприяла кристалізації ідейно-естетичних позицій українських митців, які об'єдналися в ім'я демократичного розвитку національної музичної культури, що спиралася на народні джерела.

Музичне товариство імені М. Лисенка в подальшій своїй діяльності зосередило увагу на утриманні й веденні Вищого музичного інституту (ВМІ) у Львові, якому в листопаді 1912 р. було також надано ім'я М. Лисенка, на організації філіалів ВМІ в інших містах Східної Галичини, а також на влаштуванні концертів українських митців і колективів, як місцевих, так і приїжджих...

Наявність на галицьких землях в перші десятиліття XX століття значного загону професійних музикантів, поруч з польськими, австро-німецькими, єврейськими та ін. також і українських, та їх практична діяльність свідчать про те, що в цей час відбувався доволі активний процес розвитку українського музичного виконавства. Разом з формуванням національної професіональної композиторської школи, становленням музикознавства і музичної фольклористики, створенням спеціальних навчальних закладів, ряду музично-хорових товариств, що плекали українську музику тощо, розвиток виконавства навіть у складних умовах різноманітного утистку відіграв значну роль у поширенні музичної культури серед різних верств населення, став важливим фактором духовного збагачення народу, збудження його творчого потенціалу.

Львів

¹ У 1772 р. землі південної частини Польщі (Східної та Західної «Галичини») внаслідок її розподілу загарбує Австрійська імперія.



Любов КИЯНОВСЬКА

Репрезентація української культури у Відні в ХІХ ст.

Музикалії товариства «Січ»

Вчені-дослідники, звертаючись до проблем духовної взаємодії між народами, а особливо до репрезентативних у цьому сенсі подій, явищ та імен, здебільшого схильні приділяти увагу міжнаціональним зв'язкам у професійному мистецтві, вбачаючи в них головну цінність цих процесів. А тим часом не менший інтерес у культурному взаємобміні становлять контакти аматорських товариств та колективів. Не сягаючи, можливо, таких естетичних висот, вони складають благодатний ґрунт для пробудження взаємного інтересу, виникнення послідовної співпраці, сприяють глибшому пізнанню традицій, звичаїв, самої ментальності іншого народу. В цьому руслі особливо цікавою видається діяльність окремих «стаціонарних» іноземних товариств у тій чи іншій державі. Саме вони часто виконували важливу репрезентативну функцію в чужинному середовищі в залежності від тих цілей, які переслідувала дана нація, і від того образу, в якому вона прагнула постати перед світом. Для бездержавної нації, якою протягом сторіч залишалась Україна, надзвичайно важливою метою було ствердження своєї рівновартісності головно через духовні, культурні традиції, в тому числі через мистецькі акції. Серед таких товариств привертає увагу діяльність українського (студентського) товариства «Січ» у Відні.

Як відомо, це культурно-просвітницьке товариство, засноване тодішнім абсолювентом (випускником) Віденського університету, родом з Галичини, Анатолем Вахнянином, почало свою діяльність на початку січня 1868

р., після надання 1867 р. культурної автономії націям в Австро-Угорській імперії.

Починаючи від першого голови і до учасників останніх років діяльності, товариство «Січ» об'єднувало у своїх лавах багатьох видатних вчених, літераторів, політиків, що відіграли дуже важливу роль у розвитку західноукраїнського суспільства. В різні роки головами «Січі» ставали: Іван Пулюй, Іван Горбачевський, Орест Зарицький, Ярослав Окуневський, Осип Назарук, Євген Кобринський, Осип Партицький, Мирон Кордуба, Іван Семанюк (Марко Черемшина), Корнило Заклинський та інші. Активними учасниками товариства були Володимир Антонович, Степан Дністрянський, Сильвестр Яричевський, Василь Пачовський, Василь Щурат, Наталя Кобринська, Софія Окуневська-Морачевська, Олександр Колесса, Степан Рудницький... Серед музикантів з ним співпрацювали скрипаль Роман Перфецький (один час голова «Січі», потім викладач Львівського вищого музичного інституту ім. М.Лисенка), піаністка Ольга Ціпановська (у 20-х — 30-х роках працювала у ЛВМІ, а також у його Перемиській філії), композитор Нестор Нижанківський, композитор та фольклорист Філарет Колесса, піаністка світової слави Любка Колесса, як також і всесвітньо відомі співаки Модест Менцинський, Михайло Голинський та соліст Віденської опери Євген Гушалевич.

Крім того, «Січ» підтримувала контакти з такими знаменитими письменниками і вченими, як Іван Франко, Михайло Грушев-



ський, Ольга Кобилянська, Володимир Винниченко, Богдан Лепкий, Володимир Левинський, Теофіл Окуневський та інші, що були обрані почесними членами товариства. Вже за професійними напрямками, в яких згодом утвердились вищезгадані діячі українського суспільства (політика, література, точні й гуманітарні науки, теологія) можна судити про різноманітність інтересів, а відтак — про різноманітність тих форм, які плекало товариство «Січ», про його величезну роль у вихованні західноукраїнської світської еліти, що приходить на зміну попередній, майже виключно священничій.

Запропонована стисла розвідка має на меті кількома штрихами окреслити лише музичні досягнення товариства у здійсненні репрезентативної функції на чужині, та коротко окреслити провідні форми його музичної діяльності.

Символічно, що сам «імпульс» до створення «Січі» був пов'язаний з музикою, з хоровим рухом. Ще в 1866 р. Вахнянин засновує у Відні співацьке товариство, до якого, окрім русинів з Галичини, входять також чехи та поляки, оскільки воно діє у тісному контакті з чеськими, сербськими та іншими слов'янськими студентськими спілками — насамперед, «Slovansky Spevacký Spolek» і «Slovanska Beseda». В репертуарі гуртка тих років панують українські народні пісні, але також і окремі опуси Дмитра Бортнянського та Максима Березовського, серед творів зарубіжних композиторів — переважно, німецькі, насамперед особливо популярні на Галичині хори Йозефа Гайдна та Франца Шуберта. Діяльність співацького гуртка одразу звернула на себе увагу австрійських музикантів, навіть отримала схвальні відгуки у віденській пресі. Власне, на ґрунті того співацького гуртка виникло товариство «Січ»¹. Спочатку до нього входило 27 осіб, серед них такі відомі згодом постаті в українській науці, політиці, суспільному житті, культурі, як Остап Волощак (згодом — професор Віденського політехнічного інституту), Михайло Борискевич (згодом — відомий лікар-окуліст у Граці) Юліан Пелеш (згодом — Перемиський епис-

коп). Отже, саме через концертні заходи, спільну музичну діяльність з іншими національними культурно-просвітницькими осередками, ознайомлення з професійною і народною музикою в концертних програмах поруч із творами західноєвропейських композиторів на початковому етапі існування товариства «Січ» українські студенти не лише стверджували свою рівноправність серед численних інших національних товариств Відня, але й активно привертали увагу до своєї культури, до духовних цінностей.

Під цим оглядом українські студенти дуже вдало використали природні переваги — прекрасні голоси, якими завжди славився наш народ, та багатющий пісенний фольклор, а крім того — кращі зразки української хорової професійної (насамперед духовної) музики. Чи не тому найбільша увага приділялась діяльності хору, яка не переривалася до кінця існування «Січі» (тобто майже до початку 50-х рр. ХХ ст.). Хорові виступи готувались особливо ретельно, власне з огляду на їх «репрезентативність» і популярність у широких колах віденської інтелігенції. Крім того, на концертах, приурочених до річниць видатних українських письменників, композиторів, політичних діячів, а також релігійних свят та знаменних історичних дат, часто бували визначні офіційні особи віденської верхівки. Про це згадується в численних відгуках преси, які повідомляють про публічні музичні імпрези «Січі».

Шевченківський вечір 1882 р. газета «Діло» описує так: «В залі зібралось коло 200 осіб, щоби вшанувати пам'ять Кобзаря. Крім членів товариства «Січ» були присутні члени майже всіх слов'янських спілок, поміж тим «Akademicki spolek», «Буковина», «Ognisko», «Словенія», «Сокил», «Татран», «Зоря», «Звонимир». Серед гостей були: посол до державного сейму о. Озаркевич, секретар Верховного суду А. Кульчицький, д-р Дзерович, доцент Московського університету д-р Кузьмін, доцент Харківського університету д-р Ковалевський і ін.»²

Якого розмаху поступово набували такі вечори, свідчить відгук цієї ж газети за 1887 р.:



«Музично-декламаторська вечірка товариства «Січ» до відзначення ХХІУ роковин з дня смерті Шевченка і ХХ роковин існування «Січи».

Вечір відбувся 15 марта у Відні в Ehrbar = Halle (залі Ербара — Л.К.). В столиці є лише три подібні галі (лише концертні): в консерваторії, Bosendorfer = Halle і Ehrbar = Halle. Саля для глядачів була святково прибранна, добре освітлена. На сцені стояв бюст Шевченка, виготовлений скульптором-«січовиком» С. Левандівським. Незадовго до початку була саля цілком заповнена. В перших рядах сиділи посол о. Озаркевич, д-р Сембратович, ректор греко-католицької семінарії К. Устиянович, міністерський радник Дяків, д-р Брикович, д-р теології Грабович, англійський генерал з Індії Гіль, послы гр. Дзедушицькі, Леваковські і Щепановські, оберрадник Твардовський, гість з Берліну п. Плейєль (фабрикант), багато визначних віденських родин, члени слов'янських товариств».

Програма цього концерту є вельми типова для ювілейних артистичних акцій і якнайяскравіше свідчить як про широке коло художніх зацікавлень учасників «Січі», так і про послідовне плекання своєї доброї репутації у віденської публіки.

«Після святкової частини прозвучала пісня Воробкевича «Пробудилась Русь» у виконанні хору «Січі» під проводом Івана Гриневецького. Після того заспівав колишній «січовик» Іван Головацький (тенор) теноровий сольоспів Лисенка «Чи ми зійдемо?» і «Прощання» Кікена по-українськи у супроводі фортеп'яна. На бажання публічності чоловічий кuartет повторив да саро «Над Прутом» Воробкевича.

Пальму першости дістала піаністка фройляйн В. Пальтінгер, котра брала участь у подвійному святі «Січі». Знана піаністка, котра здобула ім'я, дякуючи своїм львівським виступам, талановито відіграла Фантазію e-moll і ноктурн Шопена та Полонез As-dur Лисенка»³.

До того додамо текст вітальної телеграми відомого австрійського письменника К.Е. Францоza, надісланої ним власне на

згаданий ювілей 1887 р.: «Прийміть мою найщирішу вдячність за Ваше дружнє запрошення, на яке я, на жаль, через хворобу не міг відповісти, і запевнення моєї постійної симпатії до Вашого народу взагалі, як і спеціально до Ваших намірів спорудити пам'ятник Вашого геніального поета Шевченка»⁴.

Але не лише ця гречна телеграма була виявом інтересу К.Е. Францоza до українців. Згодом він напише велику розвідку про українські народні пісні, опубліковану в скороченні в тому ж «Ділі» за 1889 р. під заголовком «Народні пісні русинів» («Die Volkslieder der Ruthenen»).

Можна наводити десятки подібних відгуків із львівської преси позаминулого століття, але вже і зацитовані дають нам досить виразну картину визнання товариства в короткому часі після його виникнення серед віденської публіки та представників інших національних громад. Це свідчить про те, що саме репрезентативна функція музичних «продукцій» «Січі» здійснювалась особливо успішно. Звернемо увагу ще й на те, що репрезентація української музичної культури в останніх десятиріччях ХІХ ст. відбувалась у Відні значно численніше й інтенсивніше, ніж в інших великих світових центрах (Парижі, Берліні, й навіть у Празі, Варшаві чи Санкт-Петербурзі), навіть якщо там і проживало досить велике число українців. Активізація українського руху, в тому числі популяризація мистецьких досягнень, у згаданих центрах відбувається дещо пізніше, в перших десятиріччях ХХ ст., але, ймовірно, українці у Відні, дали імпульс до пожвавлення культурно-просвітницької діяльності національних громад на чужині.

Львів

¹ Безпосередньою причиною виникнення товариства були політичні дебати в Галичині й поширення конституційної вільності в тогочасній Австрії. Співацький гурток став лише зовнішнім приводом для заснування товариства, а Вахнянина обрали головою, між іншим, саме за його керівництво хором. Цит за статєю: Т. Марітчак. Мишуле віденської «Січі» // В зб.: «Над синім Дунаєм». Ювілейний збірник Українського академічного товариства «Січ» у Відні. // Під. ред. О. Грицяца та Т. Марітчака. — Відень, 1932. — С. 137.

² Газета «Діло», 1882, № 4, 6 березня. — С. 1.

³ Газета «Діло», 1887, № 6, 17 січня. — С. 3.

⁴ Там само.



Австрія — найближча до України держава Західної Європи. Відень розташований майже на східному кордоні Австрії, і тому цей крайній форпост германських народів зазнав суттєвих впливів слов'ян. Навіть величний собор св. Стефана (Stephansdom) — символ і гордість Відня — має дві дзвіниці: готичну і романську (друга явно нагадує православну чи греко-католицьку споруду). Саме в цьому головному соборі Відня 1944 р. після смерті митрополита А.Шептицького було відправлено по ньому панахиду.

Відня — українця Юрія Франца Кульчицького Союз Українських Філателістів Австрії влаштував виставку поштових марок та видав книгу-альбом українською й німецькою мовами «Відень 1683. Козаки і Кульчицький» (автор Борис Ямінський). Фінансово й організаційно підтримали це видання товариства «Бойківщина» (Філадельфія) та НТШ (Нью-Йорк). А заходами «Бойківщини» Світовий Конгрес Вільних Українців (СКВУ) проголосив рік 1983 роком Юрія Франца Кульчицького. Подаємо кілька цитат із цього видання. Президент



Роман ЧЕРНИГА

Відень і українство

У Відні є вулиця Кульчицького (Kolschitzky), названа на честь нашого земляка, який під час облоги Відня турками у 1683 р., ризикуючи життям, пройшов крізь оточення і привів військову допомогу захисникам міста. Після перемоги над турками Юрію Кульчицькому було надано титул графа і віденське громадянство. А оскільки йому було подаровано всю трофейну каву з турецького обозу (300 мішків) і надано дозвіл відкрити кав'ярню, то він і відкрив першу кав'ярню у Відні (на початку вулички стоїть його скульптура з кавником у руках). Прикро, що нема там пам'ятної дошки від українців, яка б вказала на українське походження цієї славної для віденців особи. До речі, кухарі Варшави біля дверей будинку, в якому мешкав Кульчицький, встановили 1983 р. пам'ятну дошку, підкреслюючи, мабуть, те, що Кульчицький народився в Галичині, яка тоді належала до Польщі. Щодо облоги Відня турками, то на допомогу захисникам міста прийшов і козацький полк (правдоподібно на чолі з С. Палієм). Нашим козакам присвячена пам'ятна дошка біля церкви на північній околиці Відня.

До 300-ліття перемоги над турками під Віднем, на відзнаку звитяги наших козаків у врятуванні австрійської столиці й на честь героя

Австрії д-р Рудольф Кірхшлерер у зверненні до читачів наголосив: «Австрія і столичне місто спогадують 1983 року про другу турецьку облогу Відня 300 років тому. У відсічному війську під прапорами короля Собеського воювали також численні козаки з України». Патріарх і Кардинал Йосиф Сліпий значуще мовив з цього приводу: «Хоч подія ця великої ваги, на жаль, не всім вона відома, не всі усвідомлюють собі про те, що долю християнської Європи врятували тоді ми, український нарід, відвагою, військовим хистом козацьких грудей... Хай відзначення тієї події в історії Європи пригадає всім про долю України на межі між Азією і Європою своїм християнством і його чеснотами в українським серці не лише в минулому, а й у майбутній долі Європи...».

Про XIX ст. українці мають згадку у Віденському університеті — пам'ятна дошка І. Франку, який тут захистив свою докторську дисертацію. У XIX столітті працював у Відні інший видатний український учений — І. Пуллой, 150-річницю з дня народження якого гідно відзначено в Україні. Оскільки до нього на певний час приїздив П. Куліш, аби спільно попрацювати над українським перекладом Біблії, то влітку 1994 року у Відні встановлено відповідну пам'ятну дошку (Skodagasse, 9).



Не можна не згадати про своєрідний центр українства у Відні — церкву св. Варвари, що розташована на вул. Поштової (Postgasse) у центрі міста. На недільну службу Богу там збирається 50–80 осіб, які після відправи мають можливість поспілкуватися. Слід підкреслити, що фактично парафіяни розбиті на дві досить різні частини. Перша — це українці, які давно мешкають у Відні, вони переважно похилого віку і українською мовою вже володіють гірше, ніж німецькою (священик під час відправи користується по чергово двома мовами). Друга — це українці, які недавно у Відні. Переважно це студенти, аспіранти, молоді вчені, які перебувають тут тимчасово, — більшість із них інтенсивно шукає можливості залишитися в Австрії надовго або назавжди. Природно, що інтереси цих двох груп практично не перетинаються.

Якщо ж говорити про присутність української тематики в австрійських засобах масової інформації, театрах, на концертах, виставках, то тут, слід бажати кращого. У центрі міста (Karlsplatz) при вході в метро я надібав кіоск, який спеціалізується на періодичних виданнях слов'янськими мовами. Там були свіжі газети чеською, словацькою, польською, російською, сербською, хорватською, болгарською... З Москви, скажімо, там були «Известия», «Независимая газета», «Московские новости», «24 часа» (вартість кожної 18 шилінгів, 1 долар = 11 шилінгів). З України там не було жодного видання. Прикро! Невже так важко налагодити перевезення газет і журналів до столиці Австрії поїздом Москва-Братіслава, який має причіпні вагони з Києва до Відня? У Відні та його околицях мешкає понад 5 тисяч українців, і цілком реально можна розраховувати на те, що значній частині з них не байдуже, що твориться в Україні.

Щодо власне австрійських газет. За місяць я переглянув з 15 чисел найпопулярніших газет («Neue Kronen Zeitung», «Alles», «Der Standard», «Die Presse»), проте не знайшов жодної статті про Україну. Цілком імовірно, що, взявши місячну підшивку газети «Die Presse», допитливий читач відшукає там статтю про Україну, як я натрапив у ній на статтю про Узбе-

кистан. Увага до України з боку телебачення чи радіо така ж сама. До речі, почути на австрійському телебаченні не німецьку мову неможливо (окрім міжнародного «ok'au»), хоч 90 відсотків фільмів, ясна річ, американські... Каналів супутникового телебачення, за яке треба платити, дуже багато, і, можливо, є іншомовні канали, але я не знайшов. Наші радіостанції зловити у Відні досить складно, і якість звучання просто погана — на противагу російським радіостанціям.

У Віденському університеті на факультеті славістики вивчають чеську, словацьку, польську, російську, сербську, хорватську, але тільки не українську... Поталанило авторові цих рядків кілька хвилин поспілкуватися з українцем із Німеччини, який робить спробу відкрити кафедру україністики у Віденському технічному університеті. Дай Боже, щоб його зусилля не виявилися марними...

Працюючи в Центральній фізичній бібліотеці та Спеціалізованій бібліотеці математики, статистики й інформатики, я поцікавився, чи одержують ці найбільші спеціалізовані бібліотеки Австрії наукові видання з України. Виявляється, серед багатьох сотень, а можливо, й тисяч найрізноманітніших часописів з цього світу вони не одержують жодного (!) журналу з України. Це на тлі десятків часописів, одержуваних з Росії. Як це не дивно, але в часи розвинутого застою наукова Україна була представлена у цих бібліотеках значно солідніше. Скажімо, тоді перша з них у різні роки передплачувала сім журналів з України. Найдовше тут протрималися «Доклади АН України» — до 1990 р. Зауважимо, що у 1926–1928 рр. перша зі згаданих бібліотек одержувала «Українські фізичні записки»... І це все при тому, що з Австрією західна частина України має півтора-столітню історію. Причину тут бачу передусім у недостатній активності щодо пошуку контактів з боку України...

...А Відень все-таки гарне місто...



Петро ВОЛЬВАЧ

«ТАВРІКА» ПРО НІМЕЦЬКИХ ПОСЕЛЕНЦІВ У КРИМУ

«Тавріка» зберігає величезні матеріали з історії колонізації німецькими поселенцями Криму та півдня України. Відомо, що переселення німців у ці регіони започаткувала ще Катерина II. Перших переселенців з Німеччини вона щедро обдарувала щойно завойованими землями в Криму та Причорномор'ї. Інтенсивному переселенню німців до Криму та в Україну сприяли величезні пільги, що їх надавала переселенцям царська влада. Перш за все колоністів звільняли від сплати чисельних податків та відбуття повинностей упродовж 10 років. Уряд гарантував переселенцям громадські вольності, звільняв від військової служби, забезпечував свободу віросповідання, надавав право вільної торгівлі, дозволяв підприємницьку діяльність, відкриття фабрик та використання найманої праці, залучення до праці на фабриках селян-кріпаків.

Зазначені пільги сприяли швидкому економічному розквіту господарств колоністів, забезпечили інтенсифікацію сільськогосподарського виробництва в колоніях. Німецькі колонії в Криму, на півдні України стають зразком дбайливого господарювання на землі й бурхливо розвиваються до 70 років XIX століття. Проте відміна пільг для колоністів спонукала німецьке населення до виїзду на батьківщину і спричинила економічний занепад більшості колоній. Необхідно зазначити, що переселення німців до Таврії відбувалося не стихійно, а за чітким планом, розробленим за участю Григорія Потьомкіна.

Перші переселенці прибули до Криму з Віртенбурга, Бадена та з Цюріхського кантону Швейцарії. Вони і започаткували першу німецьку колонію Отузи (нині Щебетівка) поблизу Судака. Вихідці з Ельзасу — Лотарингії сформували Цюріхтальську волость поблизу Феодосії. В степовому Криму недалеко від Джанкою на добрих родючих землях постає Ельгенкрельдська волость, а в Сімферопольській окрузі — Нейзацька волость.

Колонізація Криму німецьким населенням відбувалася настільки швидко, що уже в 1805 році на півострові формуються чисельні колонії, на основі яких згодом постають великі селища. Серед них: Цюріхталь (нині Золоте поле Кіровського району), Гальбурн (Привітне) під Феодосією, Фріденталь, Нейзац, Розенталь (Курортне, Червоногірське, Ароматне Білогірського району), Кроженталь (Кольчугіно, Сімферопольського району), Греценберг (Піонерське, Феодосійського району).

Досить інтенсивне заселення німцями Криму відбувалося після закінчення Кримсько-англійської війни. Тоді велика кількість кримських татар змушена була покинути рідну землю. Покинуті садиби та вільні землі за безцінок влада передавала царським

чиновникам та колоністам з Німеччини. Так, лише в Феодосійській окрузі до 1865 року німецькі колоністи придбали понад 31 тисячу десятин землі.

Німецькі селища як у Криму, так і на півдні України будувалися капітально. Крім житла та допоміжних господарських споруд у садибі, в селищі будували церкву (кірху) та школу. Забудова селищ велася досить продумано, а кожна споруда будувалася фундаментально і досить заощадливо. При цьому в будівлях та забудові селищ зберігався національний колорит. Німці досить вдало поєднували народні будівельні традиції з наявними місцевими матеріалами. Ще й сьогодні по всьому Криму зберігаються старі будинки німецьких колоністів. Вони дуже відрізняються від убогих халуп радянсько-колгоспного періоду.

Як розповідають старожили, німецькі селища відзначалися не лише впорядкованістю та культурою, але й стабільністю населення, відсутністю міжетнічної конкуренції.

На початку XX століття німці складали значну частину населення в Криму. За даними першого перепису населення Криму, в 1897 році там налічувалося 30 027 німців (5,5% від загальної чисельності). Майже всі німці мешкали в сільській місцевості й займалися сільським господарством.

Німецьке населення домінувало в степовому Криму. Так, у Перекопській окрузі німців налічувалося 11 718 осіб (22,8%), Євпаторійській — 7 558 (12%), Сімферопольській — 5 812 (4,1%), Феодосійській — 4 909 (4,2%).

Характерно, що серед німецького населення домінували середняки або заможні господарі (80%). Лише 17% німців у Криму не мали землі, а 3% — були великими землевласниками. Були серед німців і батраки, але основна маса населення жила заможно.

Занепад німецьких колоній у Криму розпочався під час імперіалістичної війни. Та найбільшої руйнації вони зазнали під час громадянської війни та після встановлення в Криму більшовицького режиму.

Справжній геноцид проти місцевого населення Криму відбувався упродовж 1941–1945 років. За цей період з Криму було депортовано понад 270 тисяч осіб, у тому числі 50 тисяч німців.

Німці почали повертатися до Криму лише наприкінці 80-х років. Всесоюзний перепис 1989 року засвідчив, що на той час до Криму повернулося 2,4 тисячі німців.

Сімферополь

У злагоді з українцями

«Німецькі колонії Галичини:
історія, архітектура, культура». Львів, 1996

На землях нашого давнього народу німці з'являються ще за часів Київської Русі. Але компактно вони починають розселятися спершу на західних українських теренах, зокрема в Галичині. Поважного розвитку цей процес набув у часи князювання Данила Галицького, а особливо після переходу Галичини до складу Австрійської імперії. Станом на 1 вересня 1939 року тут мешкало близько 50 тисяч німецького етносу, що зберігав свої національні традиції та жив у злагоді з автохтонним українським населенням.

Однак після розгрому II Речі Посполитої німецькому населенню, що мешкало на теренах Галичини й Волині, запропонували повернутися на історичну батьківщину. Пізнавши на собі за два місяці всі «переваги» радянського соціалізму, майже всі німці зазначених українських регіонів виїхали за «лінію Керзона».

Частина їх, щоправда, після 22 червня 1941 року повернулася на обжиті місця, але потім назавжди їх покинула разом з відступаючими підрозділами вермахту. Більшовицька влада в їхні оселі вселила рекрутованих із східної України будувати тут комунізм, а також біженців, українських переселенців із Польщі.

Здавалося, німецький слід у Галичині після цього, враховуючи півсотні повоєнних літ, мав би стертися. Але знайшлася група ентузіастів, яка навесні 1993 року зайнялася вивченням архітектури німецького житла та релігійних споруд, відвідуючи колишні німецькі колонії. Перед ними не стояло питання про спадщину німецьких колоністів становить значну вартість, доповнює і урізноманітнює загальноісторичне надбання України».

А з метою поширення інформації про свою роботу в лютому 1994 року було організовано міжнародний науковий семінар «Німецькі колонії Галичини: історія, архітектура, культура». Його матеріали й стали основою для випуску однойменного збірника, що вийшов у 1996 році у львівському видавництві «Манускрипт».

Доволі об'ємна книга дає повну уяву про історію поселення німців у Галичині. В ній можна ознайомитися з розповідями про окремі німецькі поселення, їхню архітектуру, що своїм раціоналізмом завжди залишається сучасною, взаємни культур двох народів — автохтонів і колоністів.

Викличе інтерес, скажімо, публікація Богдана Гавришківа щодо відгуків всесвітньо відомих німецьких діячів про кращих представників нашого народу. Так, найвидатніший німецький учений раннього Відродження Готфрід Вільгельм Лейбніц виявляв великий інтерес до літопису Нестора.

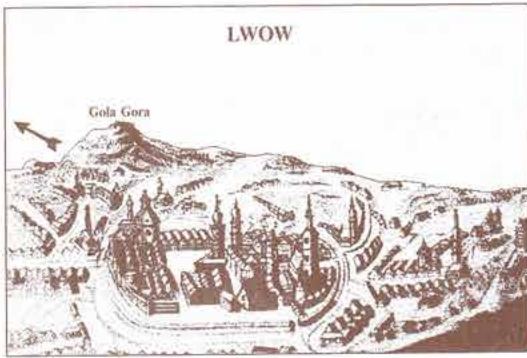
А Ярослав Ісаєвич подає маловідомий німецький опис України на переломі XVI–XVII ст., що належить перу Мартина Груневега. До речі, цей хроніст уже тоді чітко розрізняє українську й російську мови, оскільки в його творі є вирази «руський» і «московський».

Маю зізнатися, що перегорнувши останню сторінку збірника про німецькі колонії в Галичині, пошкодував, що не знайшов можливості й сам узяти участі в названому семінарі. Ця колективна праця стала солідним внеском у вивчення історії німців України.

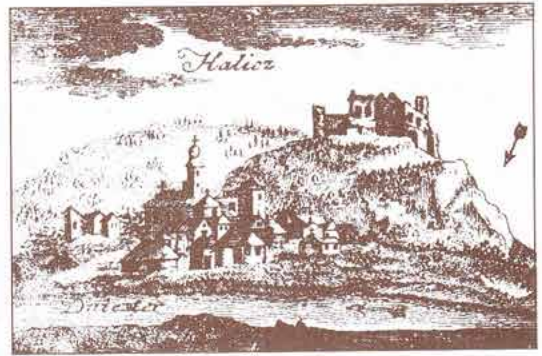
Володимир СЕРГІЙЧУК,
професор Київського національного
університету імені Тараса Шевченка.

Реконструкція жительскою Німеччини батьківського обійстя на Волині





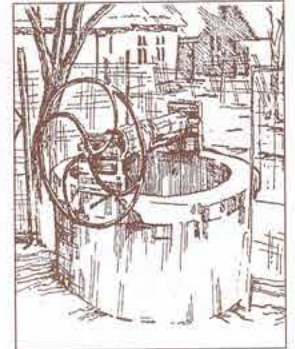
Львів кінця XVIII ст.



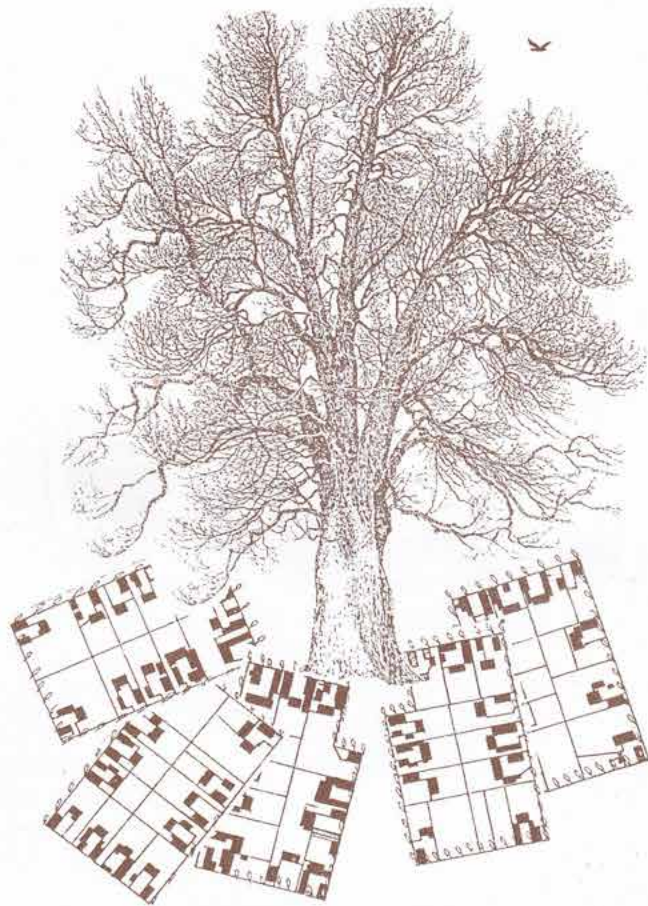
Галич кінця XVIII ст.



Собор св. Юра



Колодязь у Розенбергу



З обкладинки видання
«Німецькі колонії Галичини:
історія, архітектура, культура»



Успенська церква з вежею Корнякта



Надгробок родини
Цімельман у Візінбергу



Промислова школа у Львові



Хата у с. Тухлі



ГЕРБИ КОЛОНІЙ ШИРЦЯ
(KRAEMER JULIUS (RED.) «HEIMAT GALIZIEN, EIN GIEDENKBUCH»
3. AUFLAGE STUTTGART, 1988. 560 S.)